

משחקי כוחות: מדיניות הלאומים (Volkstumspolitik) הגרמנית בצ'רנוביץ לפני מבצע "ברברוסה" ובמהלכו

א. מיקומים

היום, כשמדברים על העיר צ'רנוביץ, היא נתפשת כזכר לתרבות שהייתה ואיננה עוד, טיפוס אידיאלי של עיר המחוננת במאפיינים האהובים של המונרכייה האוסטרו-הונגרית. הדבר נובע בראש ובראשונה מקבוצות הלאום האתניות המרובות שחיו באזור זה, שיתפו פעולה זו עם זו וגם התעמתו זו עם זו.

אולם כפי שהיטיבו כבר אחרים לקבוע,¹ כשמדברים על צ'רנוביץ מדברים למעשה על מיתוס, על עיר שצמחה, כך נראה, מן הקומפנדיום של איט'לו קלבינו (Calvino)² יותר מאשר מן ההיסטוריה הלאומית העובדתית של האזור, הנמצא בשולי הממלכה האוסטרו-הונגרית. הסיבה לכך ברורה: אותה צ'רנוביץ של אמנים ותושבים לא תלויים, במידה זו או אחרת, אינה קיימת עוד.³ התהפוכות הרצחניות של מלחמת העולם השנייה שינו את זהותה באופן שאין דומה לו בכל אירופה – גם אם מביאים בחשבון ערים כגון קניגסברג⁴, ברסלאו⁵ או למברג.⁶ התמורה הייתה רדיקלית כל כך בין היתר בגלל

1 השוו: *Juedische Staedtebild. Czernowitz* (hg. von Andrei Corbea-Hoisie, Frankfurt am Main, 1998), הקדמת העורך, עמ' 7; ויתר על כן: Israel Chalfen, *Paul Celan. Eine Biography* (Frankfurt am Main, 1983), pp. 10-24; Emanuel Turczynski, "Die Bukowina", in: *seiner Jugend* (Frankfurt am Main, 1983), pp. 213-328, esp. pp. 214-217. *Galizien* (hg. Isabel Roeskau-Rydel, Berlin, 1999), pp. 213-328, esp. pp. 214-217.

2 ראו: Italo Calvino, *Die unsichtbaren Staedte* (Muenchen, 1987).

3 דוגמה אופיינית היא ההסבר של בן צ'רנוביץ לשעבר וניצול רצח בני הלאומים, ד"ר קורט זנדברג (Kurt Sandberg): "צ'רנוביץ איננה עוד בשבילי העיר שהייתה. צ'רנוביץ כיום היא עיר מתה בעיניי. אני קיבלתי את כל התרבות – היי התיאטרון, התיאטרון הרומני, התיאטרון הגרמני, הבית הגרמני, איגודי ספורט, היינו [בביקור בעיר, זמן רב אחרי האירועים, בתור אורה מדינת ישראל] במכבי, אצל יאן, בבית הגרמני – אבל זו איננה עוד הצ'רנוביץ של פעם! זו אינה אותה תרבות, אין זה עוד אותו מעמד של החברה. כיום יש בה רק אוקראינים ורוסים, מי שנולד כיום בצ'רנוביץ איננו צ'רנוביצ'ר, הוא רוסי! או אוקראיני, אם כך אתה רוצה לכנות אותו!" מצוטט על פי: Gaby Coldewey et al., *Zwischen Pruth und Jordan, Lebenserinnerungen Czernowitzer Juden* (Koeln, 2003), p. 135.

4 לעניין זה ראו: Bert Hoppe, *Auf den Truemern von Koeningberg. Kaliningrad 1946-1970* (Muenchen, 2000).

5 Gregor Thum, *Die fremde Stadt. Breslau 1945* (Berlin, 2003), esp. pp. 107-170.

6 Dmytro Zlepko, "Aufbruch unter Blau-Gelb. Der Wandel vom sowjetischen zum ukrainischen Lemberg", in: *Lemberg-Lwow-Lviv* (hg. von Peter Faessler, Thomas Held und Dirk Sawitzki,

מלחמת הכיבוש של גרמניה הנאצית, שמגמתה האידיאולוגית חיסלה כל אפשרות ליישב בין אינטרסים, בסגנון הישן של הדיפלומטיה הקלאסית. בבסיסה של מדיניות זו הייתה התביעה של "הכול או לא כלום", ובסופו של דבר הביאה גישה זו את הקץ על נוף תרבותי עתיק יומין, שהצטיין תמיד דווקא בערפול שלו. עם זאת, לא היא נכון לראות במדיניות הכוחנית שהשליטה גרמניה הנאצית את הסיבה היחידה לתופעה. ההכרעות הפוליטיות של הרייך פעלו כזרז, והתגובות שעוררו בקרב הרומנים, האוקראינים והסובייטים, הביאו גם הן לידי הרס בלתי הפיך של סדר החיים החברתי ה"ישן" בצ'רנובויץ. כדי להבין זאת, יש להיזכר בקצרה בכמה תהליכים שהתחוללו בפרק האחרון לשקיעתה של צ'רנובויץ.

בעקבות הסדר הפוליטי החדש לאחר מלחמת העולם הראשונה ונפילתה של הממלכה האוסטרו-הונגרית, עוררה בוקובינה – שהייתה מאז 1775 חלק מן הממלכה ההבסבורגית – את תיאבונן של שכנותיה, שלא ראו בה עוד מאותה עת ואילך מחוז מעבר של המעצמה הגדולה שכבר לא התקיימה, אלא יעד לשאיפות ההתפשטות של כל אחת מהן. מי שהיו בעבר שליטי הארץ – האימפריה העותמנית, וליתר דיוק הטורקים הצעירים (שבעצמם נמנו עם המפסידים במלחמה הגדולה), לא ידעו לנצל את המצב, כיוון שמצאו עצמם במגננה כמעט בכל מקום; הדבר הוביל לבסוף לקצתה של החליפות.⁷ רומניה, המדינה הצעירה יחסית, הצליחה לעומת זאת לספח אליה את בוקובינה, הודות למניפולציות נבונות במדיניות של כריתת בריתות, וחרף התנגדותה של קבוצת הלאום האוקראינית המקומית;⁸ ניתן בהחלט לראות בכך גמול שבו זכתה על החלטתה

Koeln, Weimar und Wien, 1993), pp. 167-206, esp. pp. 174-196; Gerhard Simon, *Nationalismus und Nationailtaetenpolitik in der Sowjetunion. Von der totalitaeren Diktatur zur nachstalinischen Gesellschaft* (Baden-Baden, 1986), pp. 250-251

7 המלחמה שניהל "האיחוד החולה על הבוספורוס" נגד האזורים הרוסיים, וליתר דיוק הסובייטיים, התמקדה באביב 1918 יותר בגיאורגיה ובארמניה ובמקופות על באקו. עם זאת, בקווקז הייתה גרמניה עתידה לנקוט עד מהרה מדיניות משלה, שהייתה מנוגדת לחלוטין לזו של איסטנבול. אנוור פאשה (Enver Pascha) המשיך להילחם ברוסים עד מותו ב־1922, ואילו קמאל פאשה "אטטורק" עתיד היה לחתום במרץ 1921 על חוזה ידידות עם ברית המועצות. בשלב זה של גיבושה המדיני – כשהסכסוך עם יוון נגע הרבה יותר ללב לבה של המדינה – כבר מוזמן לא ייחסה טורקיה לבוקובינה שום חשיבות, אם כי אין לשכוח שהמחוז הקטן הזה היה שייך פעם לאימפריה העותמנית והזיכרון של אומות חדרות תחושת שליחות – אחרי שהן מתגברות על משברים – מעניק להן מאוחר יותר לגיטימציה לכיבושים מחדש.

למבנה התאריכים המתואר כאן ראו: Nicolae Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Frankfurt: am Main, 1990), vol. 4, pp. 510-512 and vol. 5, pp. 1-7 and pp. VI-VIII [Ergaenzung]

על ההערכה הגרמנית של האינטרסים הטורקיים בפרק הזמן המדובר – תחילת מלחמת העולם השנייה – ראו: מברק של השגריר הגרמני באנקרה, פראנץ פון פאפן (Franz von Papen) אל משרד החוץ, מיום 24.8.1939, נדפס בתוך: p. 7, vol. 7, *Akten zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945 Series D*, 218 (להלן יכונה הארכיון: ADAP). האינטרס של טורקיה ערב מלחמת העולם השנייה התמקד, אם כבר, ביעד קרוב אליה: בולגריה. ראו לעניין זה המברקים של הציר פבריציוס (Fabricius) אל משרד החוץ ב־31.8.1939 וב־1.9.1939, נדפס שם, עמ' 391-392 ועמ' 414.

8 Erich Prokopowitsch, *Das Ende der oesterreichischen Herrschaft in der Bukowina* (Muenchen, 1959), בעיקר עמ' 37-60. באופן ראוי לציון, בנובמבר 1919 ניסתה האסיפה העממית האוקראינית,

לתמוך במדינות ה"הסכמה" (Entente). ובכלל, בדיונים בוועידת השלום בפריז נענו כמעט כל דרישות ממשלתו של איונל ל. ברטיאנו (Bratianu). רק בשאלת מדיניות הלאום (Volkstumspolitik) נדרשה רומניה ליישר קו עם תפיסת המעצמות הגדולות - בעיקר ארצות הברית ונשיאה וודרו וילסון - שדרשו מן הממשלה הרומנית ערבויות בין-לאומיות בנוגע למיעוטים המתגוררים בבוקובינה.⁹

אלא שגם רוסיה הופיעה בזירה זו. כבר בתחילת ספטמבר 1914, כתוצאה ישירה של כיבוש העיר בידיה, היא תבעה לראות בצ'רנוביץ חלק מן האימפריה הרוסית; הדבר הביא לידי ריאקציה מיידית והתלכדות של קבוצות הלאום השונות בצ'רנוביץ - למרות הניגודים והאינטרסים השונים של כל אחת מהן - נגד האויב המשותף.¹⁰ התפוררותו של שלטון הצארים לא הובילה בשום פנים ואופן לביטולה של התביעה על צ'רנוביץ, אלא רק להשהייתה, שכן בשלב של "הקומוניזם בעת מלחמה", שאף המשטר הבולשביקי לייצב את עצמו תחילה מבית, אל מול הלכנים, קודם שניסה לקדם שאיפות התפשטות. לעומת זאת, אפשרות הקמתה של מדינה אוקראינית עצמאית בת קיימא נראתה מציאותית באותה עת, וגם מדינה זו הייתה עתידה לתבוע לעצמה את בוקובינה.¹¹ קבוצת הלאום האוקראינית בצ'רנוביץ תמכה בכוונה זו וקיבלה אותה בתרועות, בעצרות המוניות ובהפגנות ככל שיכלה לגייס.¹²

אפילו פולין של המרשל יוזף פילסודסקי (Pilsudski), שקמה מחדש לאחר מלחמת העולם הראשונה, העלתה תביעות בנוגע לבוקובינה, ובכך דרבנה את האוקראינים, ובעיקר את הרומנים, לפעולה. אלה האחרונים הבהירו, בעזרת שלושה גדודים שהוזזו ממקומם במהירות, שצ'רנוביץ וסביבותיה הן מעתה והלאה חלק מן המדינה שלהם.¹³

בשיתוף פעולה עם המיעוטים הלאומיים - במפורש ציינו את "היהודים כלאומיות מיוחדת" - להשיג את היעד שלה: בוקובינה אוקראינית. ראו שם, עמ' 53.

9 Mariana Hausleitner, *Die Rumaenisierung der Bukowina* (Muenchen, 2001).

שם מפורטים האירועים הקשורים למדיניות הכיבוש בזמן מלחמת העולם הראשונה ולאחריה וכן הדיונים לקראת חוזה שלום, בעמ' 93-121.

10 Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Nazizeit. Zur Social-und Kulturgeschichte einer mitteleuropaeisch gepraeigten Landschaft* (Wisbaden, 1993), pp. 209-213; Eduard Fischer, *Krieg ohne Heer. Meine Verteidigung der Bukowina gegen die Russen* (Wien, 1935), pp. 93-97.

11 החלטות של המועצה הלאומית האוקראינית מ-19.10.1918, נדפסו בתוך: *Ereignisse in der Ukraine 1914-1922, deren Bedeutung und historische Hintergruende*, vol. 4 (hg. von Theophil Hornykiewicz, Philadelphia, 1969), pp. 44-45; Caroline Milow, *Die ukrainische Frage 1917-1923 im Spannungsfeld der europaeischen Diplomatie* (Wiesbaden, 2002), pp. 406-408.

12 Oleksandr Dobrzanski, "Czernowitz und die Ukrainer", in: *Czernowitz. Die Geschichte einer ungewoentlichen Stadt* (hg. von Harald Heppner, Koeln, Weimar und Wien, 2000), pp. 45-61, esp. p. 52; Rudolf A. Mark, "Die gescheiterten Staatsversuche", in: *Geschichte der Ukraine* (hg. von Frank Golczewski, Goettingen, 1993), pp. 172-201, esp. pp. 184-185.

13 Alexander von Randa, "Die Bukowina in den Weltkriegen", in: *Buchenland. Hundertfuenfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina* (hg. von Franz Lang, Muenchen, 1961), pp. 131-161, esp. pp. 154-155.

בכל אירופה לא היה אפוא אזור שעורר כך את המדנותן של מדינות רבות כל כך – רוסיה הסובייטית, רומניה, פולין, אוקראינה, ליתר דיוק האוקראינים, ולבסוף גם טורקיה. גם תביעת הבעלות של אוסטריה על האזור לא פסה מן העולם, גם אם לבשה צורה חדשה. אחרי סיפוחה של אוסטריה לגרמניה הנאצית היה מובן מאליה ששטחי דרום מזרח אירופה,¹⁴ ואפילו עד הבוספורוס – ובכללם כמובן אזור בוקובינה – ייכללו מבחינה גאופוליטית בתחום האינטרסים של הרייך.

ב. לפני "ברברוסה"

המלחמה בהא הידיעה של היטלר הייתה עתידה להתנהל בסופו של דבר נגד ברית המועצות, אולם קודם לכן היה על הדיקטטור הגרמני לפנות לריאל-פוליטיקה – כלומר לנקוט אמצעים נגד המחנה הצרפתי והאנגלי – ולהגיע להסדר עם סטלין. ההסדר בין שני הדיקטטורים הוליד, כידוע, ברית שעלתה בקנה אחד עם האינטרסים של שניהם.¹⁵ בנספח הסודי לפרוטוקול ההסכם ביניהם אמנם לא נזכרה בוקובינה כאזור אינטרסים סובייטי, ובכל זאת, לנוכח אזכור רלוונטי של בסרביה הסמוכה,¹⁶ היה הצד הגרמני מודע לכך שהתפשטותה של ברית המועצות מערבה אינה מכוונת אך ורק לארצות הבלטיות ולחלקים המזרחיים של פולין, ושהצד הסובייטי יחתור גם הוא לשינויי גבולות בדרום מזרח אירופה.¹⁷ הצד הרומני שיער אף הוא שכך יהיה, ולכן ניסה, בסוף אוגוסט 1939, להתעדכן אצל הצייר הגרמני בבוקרשט, וילהלם פבריציוס (Fabricius), בעניין שיחותיו של ריבנטרופ במוסקבה.¹⁸

14 זו ההערכה הסבירה לחלוטין של שר החוץ הרומני לשעבר, גריגור גפנקו (Grigore Gafencu): *Vorspiel zum Krieg im Osten* (Zuerich o.J. [1944]), pp. 70-74.

15 תובנה המבוססת גם על מסמכים מארכיונים רוסיים ראו אצל: Lew Besymenski, *Stalin und Hitler. Das Pokerspiel der Diktatoren* (Berlin, 2002), pp. 213-248.

16 ברית אי-התקפה בין גרמניה לאיחוד הרפובליקות הסוציאליסטיות הסובייטיות והנספח הסודי לפרוטוקול מ-23.8.1939, נדפס בתוך: ADAP, Serie D, vol. 7, pp. 205-207.

17 Gabriel Gorodetsky, *Die grosse Taeschung. Hitler, Stalin und das Unternehmen "Barbarossa"* (Berlin, 2003), pp. 57-60. גורודצקי, שחקר את המקורות חקירה מקיפה, מדיגש שלבוקובינה היה תפקיד חשוב בשיקוליו של סטלין, שלטש עיניו לשליטה בדנובה כחלק מההתפשטות הסובייטית לעבר הים השחור – ועם הזמן אפילו למצרים עצמם. שוב הייתה עתידה בוקובינה לשמש "אזור מגשר", כיוון שבה נועדה לעבור מסילת הברזל החשובה ביותר – מבסרביה עד למברג – מסלול שנודעה לו חשיבות לוגיסטית עצומה. רומניה, מצדה, הייתה בהחלט מודעת לתכניות האלה, ובשל כך הצביע קרול (Carol), מלך רומניה, באוזני השגריר הבריטי בבוקרשט על החשיבות האסטרטגית של הים השחור, ששליטה בו תאפשר לצי מלחמה בריטי להתערב במהירות בנעשה בקווקז. על התפקיד הגאופוליטי של רומניה במקרה של מתקפה סובייטית על המצרים ראו גם: Zehra Oender, *Diet tuerkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg* (Muenchen, 1977), pp. 48-49.

18 ADAP, Serie D, vol. 7, נדפס בתוך: Schreiben des Gesandten Fabricius ans AA vom 27.8.1939, pp. 303-304.

עם תחילת מלחמת העולם השנייה ופלישת כוחות הצבא הגרמניים והרוסיים לפולין, שחולקה בין שתי הרודנויות, זעזע משבר פוליטי פנימי את רומניה. ב־21 בספטמבר 1939, כחלק מהמאבק על השלטון, רצחו מתנקשים של "משמר הברזל" את ראש הממשלה הרומני ארמנד קלינסקו (Calinescu), מיריביהם הקשים ביותר.¹⁹ עד היום רווחת השערה כי אנשי מודיעין גרמנים תמכו בפשע זה – גם אם לא מתוך תכנון מראש – שכן לקראת המבצע עזב מנהיג המתנקשים, מיטי דומיטרסקו (Dumitrescu), את ברלין, שאליה גלו חוגי ההנהגה הנמלטים של אנשי "משמר הברזל" – "הגרדיסטים", כפי שכונו.²⁰

חוגי המלוכה הרומניים הגיבו על האיום מבית בקיצוניות ובאכזריות, ושר הביטחון גבריאל מרינסקו (Marinescu), שהיה מקורב מאוד לקרול מלך רומניה, נטל לידי את הפיקוד והורה על הוצאות להורג קולקטיביות, כפעולות עונשין. בליל 22 בספטמבר 1939 קיבלו זקיפי הו'נדרמריה בבוקובינה פקודה להרוג שלושה מפקדים של ה"גרדיסטים" בכל אחד מ"יישובים מסוימים בכל מחוז ומחוז", ולהציג לראווה, במשך יום אחד לפחות, "את הגויות של הירוים למען יראו וייראו". בצ'רנוביץ בחרה הו'נדרמריה במפקדים של קיני "משמר הברזל" – פיזרצ'וק (Pisarczuk), צ'ליטה (Chielita) ורגוולד (Regwald), ירתה בהם למוות והציגה את גויותיהם לראווה ביציאה הדרומית-מערבית מן העיר. בארבעת המחוזות האחרים של בוקובינה נהגו באותה צורה. הקונסול הגרמני בצ'רנוביץ, פריץ שלהורן (Schellhorn), דיווח לממונים עליו שהאמצעים שננקטו הניבו את התוצאה המבוקשת, וכי הלך הרוח בקרב האוכלוסייה קודר ועגום.²¹ הדבר נבע בוודאי מכך ש"משמר הברזל" זכה באהדתם של חלקים גדולים מקרב האוכלוסייה הרומנית של צ'רנוביץ, לרבות הארכיבישוף.²² לדברי ארמין היינן (Heinen) נרצחו ברחבי רומניה 250 פונקציונרים, כנקמה על הריגתו של קלינסקו.²³

בהקשר זה מעניין לציין כי שר החוץ הרומני, גריגור גפנקו (Gafencu), הזכיר באוזני בן שיחו שממשלתו מוטרדת מכך שה"ניגודים הגרמניים-סובייטיים" עלולים יום אחד למצוא את ביטויים בשטחי ארצו.
 19 הארכיון הפוליטי של משרד החוץ, Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes [PAAA] (להלן: PAAA), Gesandtschaft Bukarest, file 13/2, unpag.: Deutsche Gesandtschaft, Diary. No. 52227/39 vom 24.9.1939, Inhalt: Ehemahliger Ministerpraesident Armand Calinescu
 20 Armin Heinen, "Die Legion 'Erzengel Michael' " in: *Rumaenien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus* (Muenchen, 1986), pp. 417-418
 21 PAAA, Gesandtschaft Bukarest, file 13/2, unpag.: Deutsches Konsulat Czernowitz an die Deutsche Gesandtschaft Bukarest vom 25.9.1939
 דיווח קצר של שלהורן, ואחד ארוך יותר, סקירה שכותרתה "רשימה" (Aufzeichnung). הציטוט הוא מן המסמך השני.

22 Hausleitner, Die Rumaenisierung, בעמ' 261-262; Heinen, *Die Legion*, בעמ' 309.
 לפי זה, גופותיהם של ליגיונרים שנלחמו לצד פרנקו במלחמת האזרחים בספרד, ונפלו בקרב, הועברו לאתר מכן לצ'רנוביץ, התקבלו שם בכבוד, ולמרות מחאתם של הפרפקטים (דרגת כמורה) הוצגו ארונותיהם בקתדרלה של צ'רנוביץ.
 23 Heinen, *Die Legion*, בעמ' 418.

לפי דוח גרמני היה מספר הנרצחים גבוה בהרבה מהמספר שיועד לכל אחד מ־71 מחוזות המְנָהל ברומניה, והתקרב ל־3,000, בהם לא מעט קרבנות שהומתו בשל סכסוכים אישיים ממושכים, או כמעשי נקם פרטיים.

במהלך ארגונה מחדש של הממשלה והפיכתה למה שנקרא "חזית הלידה מחדש הלאומית", התקרב קרול – שמשנת 1938, לאחר ביטול החוקה הליברלית, שלט ברומניה שליטה דיקטטורית מלאה – לחלקים מתונים של "משמר הברזל" וניסה להגיע אתם לידי הסכמה; לשם כך אפילו הדיח את שר הביטחון מרינסקו ועיקר אותו מכוח הפוליטי.²⁴ מצד שני, טובת המדינה תבעה קרבנות נוספים מבין תומכי התנועה, ליתר דיוק ה"גרדיסטים" שעוד נותרו במדינה. בנובמבר 1939 נעשו המעצרים תכופים יותר ויותר, בעיקר "בצ'רנוב'ץ ובמקומות אחרים בבוקובינה". כמו כן התבצעו העברות למחנות מעצר, שם היו "רבים מן העצורים" עתידים "למות ממחלות או מסיבות אחרות".²⁵ המשטר ויתר אפוא על כל ניסיון להפגין לראווה את כוחו, אך המשיך לרדוף את הליגיטונרים של "משמר הברזל" בלא רחם, ולא חסך את ידו הקשה גם מן האצולה הרומנית.²⁶

הקונסוליה הגרמנית בצ'רנוב'ץ, שעד כה הסתמכה בעיקר על קלינסקו כאיש החזק, עקבה בדאגת מה אחרי ההתפתחויות הללו. הדיפלומט הגרמני הקשיש שלהורן אמנם לא היה תומך נלהב של ה"גרדיסטים", אולם נראה לו אפשרי שהממשלה החדשה שהקים המלך, בראשות גיאורגה טטרסקו (Tatarescu), תשנה את כיוונה ותתקרב לצרפת – התפתחות שנתפשה כרצויה עוד פחות. כראיה להיתכנותה של התפתחות כזו ציין שלהורן, בין השאר, "את השמחה הגלויה בקרב שכבות נרחבות של האוכלוסייה הלא־גרמנית בצ'רנוב'ץ, בעיקר אצל היהודים", לקראת "מפנה" אנטי־גרמני אפשרי בפוליטיקה, וש"חוגים מביני דבר" ומודאגים חששו, שהארגון מחדש של הממשלה יביא לידי כניסה לא רצויה של רומניה למלחמה לצדה של צרפת.²⁷ בצירות עצמה סברו כי

24 PAAA, Gesandtschaft Bukarest, file 13/2, unpag.: Vertraulicher Bericht Nummer 15, Die innenpolitische Lage Rumaeniens zur Jahreswende. לפי מקור זה, השר ארנסט אורדריאנו (Urdareano) היה ליריבו של מרינסקו וניצל את המצב הפוליטי לצאת נגד שיטת החסות של האחרון. הצד הגרמני קיבל את ההתפתחות הזאת בברכה, כיוון שמרינסקו היה חשוד בהשגת דרכונים ליהודים פולנים – תמורת שוחד – ובעשיית רווחים "אדירים" בגבול הפולני־רומני. ראו: Heinen, *Die Legion*, בעמ' 419.

25 PAAA, Gesandtschaft Bukarest, file 13/2, unpag.: Deutsches Konsulat Czernowitz, G. J. No. 138, an die Deutsche Gesandtschaft Bukarest vom 6.11.1939, נוגע לאמצעים נוספים נגד "משמר הברזל". טקסט של הדיווח מבוקובינה לברלין היה כמעט זהה: *ibid.*, Deutsche Gesandtschaft Bukarest, vom 9.11.1939, Inhalt: Weitere Massnahmen gegen die Eiserne Garde. הציטוט משם.

26 PAAA, Gesandtschaft Bukarest, file 13/2, unpag.: Schreiben des Gesandten Fabricius an das AA vom 10.12.1939, תוכן: הנסיכה קנטקוצינו (Cantacuzino). בנה הצעיר של הנסיכה, כבני משפחה אחרים שלה, היה חבר ב"משמר הברזל", ונמנה עם קרבנות חיסולי הנקם בספטמבר 1939.

27 PAAA, Gesandtschaft Bukarest, file 13/2, unpag.: Deutsches Konsulat an die Deutsche Gesandtschaft in Bukarest vom 25.11.1939, בנוגע לממשלה החדשה. לצד הערכה כללית של המצב באזור, תיאר וניתח שלהורן בראש ובראשונה את חברי הממשלה החדשה שמוצאם בבוקובינה. את שר התרבות יון ניסטור (Jon Nistor) – מ־1912 פרופסור מצטיין להיסטוריה באוניברסיטת צ'רנוב'ץ ומ־

ההערכה של שלהורן על אודות האפשרות שהקבינט של טטרסקו יתקרב לצרפת היא מוגזמת, וניסו ליטול את עוקצה בהפניית תשומת הלב לדיונים הכלכליים המוצלחים בין גרמניה לרומניה.²⁸

ההנהגה הרומנית טיפלה אפוא ביריבה הפוליטית מבית בתקיפות ובאכזריות, ובה בעת פנתה בתקופת המשבר לאפיק התנהלות שונה ביחסה אל קבוצת הלאום האוקראיני בבוקובינה. בעקבות לחץ דיפלומטי מצד ברית המועצות, שיגרה הממשלה הרומנית באוקטובר 1939 את השר לענייני מיעוטים, פרופסור סילביו דרגומיר (Dragomir), לצ'רנוביץ, "כדי שייצור קשר עם האוקראינים בבוקובינה"; הכוונה הייתה לנהל משא ומתן קונקרטי עם המפלגה הלאומית האוקראינית (UNP — Ukrainischen Nationalpartei).²⁹

קבוצת הלאום האוקראינית בצ'רנוביץ, מצדה, הייתה נתונה באותה עת - לדעת המשרד הראשי לביטחון הרייך (RSHA) - בתקופה של שינוי כיוון. עד אז נחשב פרופסור ולדימיר זלוזייצ'קי (Zaloziecky) למנהיגם הבלתי מעורער של האוקראינים, אלא שעד מהרה נאלץ לחלוק את המנהיגות עם העורך רב ההשפעה והציר לשעבר בבית הנבחרים, יורי שרבניוק (Scherbeniuk). באופן כללי, האווירה הפוליטית בקרב האוקראינים באותה תקופה הייתה מסוכסכת מאוד, שכן אנשי ארגון האוקראינים הלאומנים (OUN) בבוקובינה קיוו לזכות בתמיכת הגרמנים בהקמת מדינה אוקראינית, והפלישה הסובייטית למזרח גליציה³⁰ גרמה להם מפח נפש גדול. משום כך היו

1933 הרקטור שלה; מנהיג לשעבר של התנועה האנטי-אוסטרית בבוקובינה, שכבר כיהן כשר במשרדים שונים - העריך שם כשוכניסט ופרנקופיל. תת-מזכיר המדינה גיאורגה ונטו (Gheorghe Vantu) ממשרד הפנים מצטייר טוב יותר, מבחינת תעוזתו, אך נחשב גם הוא לפרנקופיל (אך "עם יחס של הבנה לגרמניה וזכות הקיום שלה"), וגם כליברלי מדי. הפגם של תת-מזכיר המדינה גיאורג גריגורוביצי (George Grigorovici) שכיהן במשרד העבודה היה, לעומת זאת, עובדת היותו נשוי ליהודייה רוסייה, שתמכה "בכישרון רב" וב"להט" בבעלה - לשעבר יושב הראש של הסוציאלי-דמוקרטים בבוקובינה. גריגורוביצי גם עבד זמן ממושך עם עורך הדין היהודי מצ'רנוביץ, ד"ר יעקב פיסטינר (Jakob Pistiner). כמו כן דונח שגריגורוביצי דחה - בלי להיות עויין לגרמניה - את הנציונל-סוציאליזם.

28 PAAA, Gesandtschaft Bukarest, file 13/2, unpag.: Diary. No. 7257/39 — I A 5 [Bericht des 28
Gesandten Fabricius], An das Auswaertige Amt vom 27.11.1939, Inhalt: Kabinett Tatarescu
29 BA (Berlin), R 58/7710. Undatierter Bericht [erste Seite fehlt im Dokument — etwa Mitte
Oktober 1939] eines Gewaehrmanes des RSHA, pp. 18-24

30 ראו לעניין זה: PAAA, Konsulat Czernowitz, file 5/1, יחסים עם המדינות השכנות אוקראינה ופולין 1942-1927: הקונסוליה הגרמנית בצ'רנוביץ, מיום 2.11.1939, G, J. No. 143, אל הצירות הגרמנית בבוקרשט, בנוגע למצב במזרח גליציה. לפי מקור זה מדווח על דיכוי עקוב מדם של התקוממויות, וכן על הוצאות להורג וגירושים. למרות הידוק השמירה על הגבולות ברחו אוקראינים לאומנים ופקידי מדינה לרומניה, בשעה שרומנים ויהודים, בדרך כלל צעירים, נמלטו בכיוון ההפוך. בתוך כך תפשו אנשי משמר הגבול הרומני שלושה יהודים שגנבו את הגבול, וירו בהם למוות. על המצב בגליציה ראו גם שם: הקונסוליה הגרמנית בצ'רנוביץ, מיום 2.12.1939, G. S. No. 154, אל הצירות הגרמנית בבוקרשט, בנוגע ליחסים במערב אוקראינה. לפי סקירה, ה-GPU (המשטרה החשאית הרוסית בשנים 1923-1941, המתרגמת) שם נחל הצלחה גדולה נגד "ארגון האוקראינים הלאומנים" שכבר היה נפוץ שם, ש"מטרתו היא, ככל הנראה, התנערות מן השלטון הרוסי". בוצעו גירוש והוצאות להורג מטעמי נקם. אל הדוח

האוקראינים צריכים לסיים תחילה את תהליך קבלת ההחלטות בינם לבין עצמם, ומשום כך סירבו לשאת ולתת עם המשלחת שבאה מבוקרשט. רק בעקבות הפצרותיה של ממשלת רומניה להציג לפחות את הצעותיה, התיר שרבניוק למשלחת של דרגומיר, שעבדה בשיתוף פעולה הדוק עם ראש העיר של צ'רנוביץ, ניקולא פלונדור (Flondor), למסור תכנית של עשרים סעיפים. הדרישות שנמנו בה – בעיקר הפצת השפה והתרבות האוקראיניות וכן ייצוג פוליטי הולם במוסדות המנהל המחוזיים והמקומיים – קבעו את תנאי המשא ומתן, והן התקבלו מפני שחלקן חפפו את הדרישות הקודמות של המפלגה הלאומית האוקראינית. הממשלה הרומנית נענתה לדרישות מרחיקות לכת מצד אלה שאתם נשאה ונתנה, דרישות שהיה אפשר לצפות שיעלו שרבניוק וזלוצייצקי, כנציגים של המועצה העליונה של "חזית הלידה הלאומית מחדש".

מן הצד האחד היה צריך לצמצם את הפעילויות של ארגון האוקראינים הלאומנים, ואילו מן הצד השני היה צריך להרוויח זמן בנוגע לברית המועצות; פוליטיקאים רומנים אחדים חששו בכל זאת – על פי מה שהיה ידוע למשרד הראשי לביטחון הרייך – מהחמרה ביחסים עם השכנה רבת העוצמה, כבר בחודשים הקרובים.³¹ אחרי הדיונים הראשונים בבוקרשט אמנם זכתה המשלחת האוקראינית להכרה כלשהי, אך בניגוד לציפיותיה לא קיבל המיעוט האוקראיני זכויות עדיפות לעומת אלה של הפולקסדויטשה ושל היהודים; וזלוצייצקי ותומכיו לא היו עתידים להשלים עם המצב הזה.³²

הצד הרומני כבר הסכים לויתורים כלפי האוקראינים המתונים, ובה בעת היה לו חשוב לפעול נמרצות נגד התעמולה הקומוניסטית הסובייטית, ונגד חדירתה של האדמיניסטרציה האזורית הסובייטית אל אזורי הגבול. בתוך כך, חלקים ניכרים במשטרה הרומנית – המשטרה המקומית בקוצמאן (Kotzmann), למשל – עד דרג של קצינים בכירים, כמו מפקד משטרת הגבולות באוראסני (Oraseni), נחשדו באופן מיוחד באהדה לסובייטים, ומשטרת הביטחון הרומנית עקבה אחריהם. היהודים תוארו, נוסף על כך, כסיעענים של הקומוניסטים, קביעה שהסתמכה על כך שצלמים יהודים קיבלו הוראה להכין בסתר ולהעביר תצלומים של אנשים שסומנו כמטרות. כאמצעי נגד יצאה הוראה לירות בלי אבחנה בפליטים רומנים (מודיעים) – בעת חציית הגבול – ליטול מהם את

מצורפת רשימה שמית של אוקראינים שנורו למוות באותה עת במערב גליציה על ידי אנשי שירות המודיעין הסובייטי.

BA (Berlin), R 58/7710 Undatierter Bericht [erste Seite fehlt im Dokument – etwa Mitte 31
Oktober 1939] eines Gewachrmannes des RSHA, pp. 18-24

חלק גדול מן הדיווח מפרט את הדרישות ב"תכנית המידית המינימלית" של האוקראינים, בהן מינוי של סגן ראש עיר אוקראיני לצ'רנוביץ והחזרתם של מורים ופקידים אוקראינים למשרותיהם – ועוד 27 דרישות בתזכיר שהגישו שליחי קבוצת הלאום האוקראיני ב-3 באוקטובר 1939 לממשלה הרומנית. ראו עוד: Hausleitner, *Die Rumaenisierung*, עמ' 314, 318-317; Hans-Christian Maner, *Parlamentarismus in Rumaenien (1930-1940). Demokratie im autoritaeren Umfeld* (Muenchen, 1997), p. 396

32 על ההתבטאויות של זלוצייצקי אחרי המפגש שלו עם ראש ממשלת רומניה, קונסטנטין ארגטויאנו (Constantin Argetoianu), שכיין בתפקיד זה תקופה קצרה בלבד.

האזרחות, לקחת מהם את רכושם ולא לאפשר להם לשוב לרומניה. עם זאת, הקונסוליה הגרמנית בצ'רנוביץ פקפקה בדרך פעולה זאת וביעילותם של האמצעים שננקטו,³³ וראתה בהם פעלתנות עיוורת ואות לחולשה; היא ציינה כי בכוונתה להמשיך ולעקוב אחרי ההתפתחויות מקרוב.

גם המשרד הראשי לביטחון הרייך, שאך זה נוסד, נוקק למידע בדצמבר 1939, לנוכח המצב המחמיר ברומניה; וככל הנראה רצה להשיגו שלא דרך הצינורות הלא-פורמליים של משרד החוץ,³⁴ אלא באמצעות חקירות משלו. לשם כך נעזר המשרד בשירותיו של היסטוריון צעיר ושפתן,³⁵ פרופסור פריץ וליאבץ (Valjavec), מנהל מכון דרום מזרח [אירופה] במינכן (Suedost-Institut Muenchen).³⁶ בדצמבר 1939 יצא וליאבץ, בלוויית

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 1/3, Deutschfeindliche Taetigkeit im Amtsbereich: [Deutsches 33
Konsulat Czernowitz] vom 8.12.1939, An die deutsche Gesandtschaft Bukarest, Betrifft:
.Kommunistische Propaganda in Nordrumaenien

34 יכול להיות שדבר זה נובע מכך שהקונסוליה נעזרה בקציני המודיעין הרומני במישרין, וגם העדיפה לעבוד עם המודיעין הצבאי הגרמני (Abwehr). כך סייע בין היתר ראש הסיגורנטה (שירות הביטחון הרומני) של צ'רנוביץ, קרל פוסטטני (Karl Postatny), לעובד הקונסוליה שפרינגן (Springen) ולשלהרן עצמו, לפני שהועבר מן העיר.

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 6/6, Abwehr, Spionage, Sabotage Schmuggel etc.: 35
Abwehrstelle Rumaenien, No. 395/41 geh. II vom 18.1.1941, Herrn Konsul Schellhorn. Ebd.:
handschriftliche Beantwortung vom 3.2.1941, fuer Karl Postatny, Umsiedlungslager Sayda im
.Erzgebirge

Norbert Spannberger, "Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten 35
nationalsocialistischer Suedosteuropapolitik. Fritz Valjavec im Spiegel seiner Korrespondenz
1934-1939", in: *Suedostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte –
.Personen* (hg. Mathias Beer und Gerhard Seewann, Muenchen, 2004), pp. 215-235

36 וליאבץ מונה ב־1938 למנהל ולפי דבריו עשה פוסט־דוקטורט במינכן. המוסד שבראשו עמד – שמושוב היה ב: Muenchen 13, Schellingstr. 2/II – ובשמו המדויק, המכון לחקר הלאומיות הגרמנית בדרום ובדרום מזרח (Institut zur Erforschung des deutschen Volkstum im Sueden und Suedosten) – נוסד כקרן עוד בשנת 1930, ברפובליקת ויימאר, ונמנה עם המוסדות המדעיים המבוססים של הרייך השלישי, שהתאפיין בקרבה מובהקת ל־SD. ראו: Michael Fahlbusch, *Wissenschaft im Dienst der 36
nationalsocialistischen Politik? Die "Cvolksdeutschen Forschungsgemeinschaften" von 1931-
.1945* (Baden-Baden, 1999), pp. 260-263

מסיבה זו נדרש גם המשרד לביטחון המדינה במזרח גרמניה (ה־MfS שנודע בכינוי "שטאזי") להתעניין אחרי המלחמה במוסד הזה ובקרבה שלו למשרד ה־VI של המשרד הראשי לביטחון הרייך, ובעיקר ב־Gruppe VI שלו (שעסקה בחקר העממים והפולקסדויטשה והייתה קשורה למכוני מחקר שונים), ולבחון בהתאם את הפעילות של היסטוריונים בסביבת מכון ואנוה. BstU FV, 2/72, SA vol. 1 pp. 232-247: [Ergebnisbericht und Ausarbeitungsplan des MfS] I.P./Mie vom 21.5.1969, Betrifft.
.Suchauftraege 169/69 v. 8.4 und 24.4. 1969 fuer die Dienststelle 11/700

נוסף על מכון דרום מזרח [אירופה] והאנשים שנלקחו בשביל I.G., בהנהגת השטאזי גם את מוסדות המחקר והקומנדו המוטס הבאים, שהיו בקשר עם Refferat VI G Ostasien-Institut in Berlin-Dahlem, Orient-Institut in Tuebingen, Alemmanisches-Institut in Freiburg, Nordamerika-Institut Wien, Die Reinhard Heydrich-Stiftung in Prag, das Wannsee-Institut Berlin bzw. Schloss Plankenwarth/

קצין המודיעין של שלוחת הריגול הנגדי של צבא גרמניה (Abwehr), למסע ברומניה כדי להכין דוח על הלך הרוח בקרב הציבור במדינה. הדוח נועד למשרד II של המשרד הראשי לביטחון הרייך (שעסק בחקר השקפת העולם של היריב), בראשות פרופסור פרנץ סיקס (Six). הקשרים בין האחרון לבין וליאבץ התקיימו כבר משנת 1936, לפחות, תקופה שבמהלכה הלך הקשר בין המדען לסוכנות המודיעין של המפלגה הנאצית, ה־SD והתהדק, בסופו של דבר נוצר קשר פורה לתועלת שני הצדדים, ווליאבץ הצליח לזכות באמונו של פעיל ה־SD רב ההשפעה ולטר שלנברג (Schellenberg) ולנצלו לצרכיו.³⁷ וליאבץ, שהעיד כי המשטרה הרומנית עקבה אחריו, יצא בדיווחו נגד "חזית הלידה הלאומית מחדש", שראה בה אוסף של "שאפתנים וקרייריסטים" רומנים מן הזן הרגיל, וצפה את קצה הקרוב. את אהדתו ל"משמר הברזל", שעדיין "היה גורם בדעת הקהל", לא טרח, לעומת זאת, להסתיר. בה בעת הביע את חששו שמא ה"גרדיסטים", אוהדי גרמניה הנותרים, יצאו שוב נגד המשטר המלוכני, מה "שעלול לגרום לנו נזק בגין התפרצויות הייאוש שלו", כלומר אי-נעימויות מתוכננות מראש במדיניות החוץ. לדעתו, מצבה הכלכלי של רומניה – פרי ניהול כושל ושחיתות – הורע במידה רבה; אחד הגורמים לכך היה הייצוא המוגזם לגרמניה. עניין זה היה עתיד לתרום ליצירת אווירה אנטי-גרמנית בקרב האוכלוסייה, וינצל ביצילות בתעמולה של הצד שכנגד. אשר לאינטרסי הסחר של גרמניה, התמרמר ההיסטוריון על כך שהעסקים נותרו ממוקדים מדי בבוקרשט (מה שהפלה לרעה את ה"פולקסדויטשה" בפרובינציה); הדבר נבע בין השאר, כך הסביר, מחוסר העניין של הצירות הגרמנית בחברות כלכליות שפעלו מחוץ לבירה. מצד שני, קניינים יהודים היו עתידים לעשות עסקים עם חברות שפעלו בעיקר בפרובינציה, ו"הם היו מעוניינים, כמובן, לפגוע עד כמה שאפשר באינטרסים של הגרמנים". כיוון שהיחסים בין ארגון חו"ל של המפלגה הנאצית הגרמנית (AO) לבין קבוצת הלאום הגרמנית היו גרועים, ופעילותו של הס"ס הייתה מוגבלת, העריך וליאבץ כי לפולקסדויטשה המבודדים בסביבה עוינת לא צפוי עתיד ורוד. הם לא יכלו לצפות לתמיכה מקומץ הרומנים אוהדי גרמניה המקורבים לשלטון, שכן הללו צפו מפלה גרמנית עתידית במערב והתנהלו בזהירות רבה. ובכלל, במדינה שררה "עצבנות בל תתואר", בשל ההנחה כי באביב 1940 יקרה משהו; בכך התכוונו בעיקר לאבדן בסרביה לטובת ברית המועצות. רק ההתנגדות הפינית לברית המועצות בצפון עוררה מעט תקווה, אלא שבחשבון אחרון לא הצבא ואף לא המדינה היו מסוגלים לנהל מלחמה.³⁸

Steiermark, Alpenlaendische Forschungsgemeinschaft und Publikationsstelle Innsbruck sowie das Unternehmen Lieben (u.a. in Odessa eingesetzt), Unternehmen Teich (Berlin – Am Grossen Wannsee 32) und das beruechtigte Einsatzkommando Ungarn
 Gerhard Seewann, "Das Suedost-Institut 1930-1960", in: *Suedostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Pesonen* (hg. Mathias Beer und Gerhard Seewann, Muenchen, 2004), pp. 49-92, esp. pp. 60-61; Gerhard Grimm, "Georg Stadtmueller und Fritz Valjavec. Zwischen Anpassung und Selbstbehauptung", in: *ibid.* pp. 237-255, esp. pp. 247-248
 BA (Berlin) R 58/7710, pp. 2-16: Berich ueber eine Rumaenienreise (8-22 Dezember 1939), gez. 38
 Valjavec. הציטוט משם.

בברלין התלהבו מן הדיווח של המרצה ממינכן, שהתקבל בהערכה רבה; מנהל דסק II דרום מזרח, אמיל שטוידלה (Stuedle), למד אותו ביסודיות והעביר אותו ב-12 בפברואר 1940 לראש המשרד סיקס, בלוויית הסבר על כך שהדיווח מספק "סקירה מקיפה של הבעיות האקטואליות במדיניות החוץ של הארץ הזאת, והשלכותיהן על היחסים במדיניות הפנים". גם ההערכה של וליאבץ, כי "בקרוב הרומנים המעטים בעלי ההשפעה שהם אוהדי גרמניה ניכר איפוק רב", התקבלה.³⁹ סיקס עצמו, שבאותה עת בדיוק ניסה לבסס את עצמו ואת משרדו בתוך המשרד הראשי לביטחון הרייך, התרשם אף הוא, ככל הנראה, ושלושה ימים לאחר מכן הורה להעביר את הדיווח של וליאבץ לידיעתו של היידריך. העתקים נוספים נשלחו למשרדים III ו-VI (מודיעין פנים ומודיעין חוץ של המשרד הראשי לביטחון הרייך),⁴⁰ כך שיש מקום לטעון שההערכות של וליאבץ – לרבות הרכיבים האנטי-רומניים בעליל שהכילו – השפיעו על המגמה הפוליטית של המשרד בשאלות הנוגעות לדרום מזרח אירופה.⁴¹

אולם יותר מאשר משחקי הסימולציה במשרד הראשי לביטחון הרייך, שעבר שינוי מרחיק לכת באביב 1940 – שינוי שבמהלכו איבד משרד II כמה מן הסמכויות שלו ולכן היה עסוק בעצמו ולא היה בכוחו להשפיע על הנעשה מחוצה לו⁴² – מה שהיה עתיד לקבוע את מהלך הדברים בבוקובינה בחודשים הקרובים הייתה "הפוליטיקה הגדולה".

39 שם, p. 1: II D 2, Ste./Ve. Vom 12.2.1940, An den Leiter II, Betr. Bericht ueber eine Rumaenienreise, 8-22 Dez. 1939) des Dozenten Dr. Valjavec, Muenchen-Berlin

שמו של וליאבץ הועלם אחר כך ידנית. על שטוידלה ראו: Michael Wildt, *Generation des Unbedigten*. *Das Fuehrungskorps des Reichsicherheitshauptamtes* (Hamburg, 2002), pp. 370-371

40 BA, R 58/7710, p. 17: Der Amtschef II vom 15.2.1940, Nachrichten aus Suedosteuropa, Bericht. Betr.: Bericht ueber eine Rumaenienreise von Dr. V. Vom 8. bis 22 Dezember 1939

סיקס יידע את שטוידלה על דבר ההעברה של הדיווח של וליאבץ.
41 מעניין לציין שבאותו חודש נאלץ סיקס להתמודד גם עם השאלה האוקראינית, כי גיאורג לייברנדט (Georg Leibbrandt) ממשרד רוונברג דרש לדעת מה עמדתו של המשרד הראשי לביטחון הרייך בנושא. אנשי משרד II, בתיאום עם ראש משרד VI, היינץ יוסט (Heinz Jost) ובשיתופו של לייברנדט, היו אמורים לקבוע את העמדה העתידית של המשרד. BA (Dahlwitz-Hoppegarten), ZR 920/62, pp. 35-37. Amt VI, AZ: 7783/40. Jo/Rh, vom 29.2.1940, Vermerk, Betr.: Besprechung mit SS-Standartenfuehrer Six am 28.2.

מעשית הועבר העניין לידי SS-Sturmabfuhrer Vietinghoff-Scheel, ראש מודר VI C Ost. ראו על אודותיו: Wildt, *Generation*, עמ' 394.

42 Lutz Hachmeister, *Der Gegnerforscher. Die Karriere des SS-; 373-364*, Wildt, *Generation* (Muenchen, 1998), pp. 212-215

שם גם הרמיזה לכך שדווקא הדסק בנושא בעיות חוץ, בהקשר של חיבור איש-פוליטי למוסדות מדעיים, הוא שעורר את החשד של ראש משרד VI בפברואר 1940, מה שתרבן את יוסט להתנגדות פעילה יותר במנגנון המפלגה. לפי זה, האינטרפרטציה שעל פיה בר-סמכא מדעי כמו וליאבץ ייצג מעין "תחמושת" במאבקו של סיקס על סמכויות של ראש המשרד, היא קבילה; בסופו של דבר לא הצליח האחרון להשיג את מבוקשו, מפני שהיידריך לא תמך בו. וליאבץ היה עתיד בכל זאת להמשיך לשרת את המנגנון (על כך ראו בהמשך).

שר החוץ הרומני גפנקו (Gafencu) ידע כבר בדצמבר 1939 - ובכך מתאמתת ההערכה של וליאבץ בעניין הלך הרוח בבוקרשט ובמדינה בכלל - שכמעט אי-אפשר לעצור עוד את התוקפנות כלפי רומניה, וכי זו תיאלץ להיכנע, לפחות בעניין בסרביה.⁴³ בקונסוליה הגרמנית בצ'רנובין התייחסו אל התפתחות זו בחשש מה, כי להערכת הפקיד הממונה הייתה המפלגה הקומוניסטית בצ'רנובין מורכבת "בעיקר מיהודים" והייתה עתידה לעבוד בשיתוף פעולה קונספירטיבי עם שירות המודיעין הסובייטי בגליציה. עם זאת, הקונסוליה דיווחה גם שבצד הרוסי לא ייתנו עוד אומון ביהודים, ולכן ירצו להיעזר יותר באוקראינים בבנייה מחדש של הארגון הקומוניסטי.⁴⁴ התוצאה תהיה גידול משקלו של הגורם הלאומי בהתפשטות הקומוניסטית הצפויה. מצד שני, מאז ינואר 1940 פשטה בצ'רנובין שמועה עקשנית - שלכאורה הופצה על ידי ראש העיר פלונדור (Plondor) עצמו - שחיילים גרמנים פלשו למערב גליציה. החוגים האנטי-סובייטיים נאחזו בתקווה שהכוחות הגרמניים הללו יעניקו "הגנה בטוחה יותר מפני כוונות רוסיות אפשריות בנוגע לצפון רומניה". בעיני שלהורן לא העיד הדבר אלא על עומק תחושת אי-הביטחון ועל משאלות הלב של חלקים נרחבים מהאוכלוסייה.⁴⁵ החודשים הקרובים היו עתידים להוכיח עד כמה מוטעית הייתה ההערכה בצ'רנובין בעניין התפקיד שתמלא גרמניה ככוח מגן אפשרי. בסוף מארס 1940, בנאום לפני הסובייט העליון, העלה מולוטוב את שאלת בסרביה כבעיה לא פתורה בין ברית המועצות לרומניה, ובאפריל נרשמו השגות גבול רבות והולכות, סימן מובהק להחמרה במצב.⁴⁶ ביוני 1940 סברה הממשלה הסובייטית כי הגיעה ההזדמנות⁴⁷ להגיש אולטימטום ולתבוע, כחלק ממימוש הנספח הסודי לפרוטוקול של הסכם מוסקבה, לא רק את

No. 975 vom 8.12.1939, Poll II 2572g, Telegramm des Gesandten Fabricius an das AA ueber 43
ADAP, seine Besprechung mit dem rumaenischen Aussenminister vom 6.12.1939
.Serie D, vol. 8, pp. 391-392

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 1/3, Deutschfeindliche Taetigkeit im Amtsbereich: Deutsches 44
Konsulat Czernowitz, vom 19.2.1940, An die Deutsche Gesandtschaft Bukarest, [Bezug:] G.S.
No.34, Betrifft: Stimmungsumschwung unter den Juden. ibid.: Czernowitz vom 16.2.1940,
.Aufzeichnung

אין לדעת מי המחבר. יכול להיות שמדובר ב-Chapeurouge, שדרך - מטעמו של שלהורן - גם את
הדיווח מ־19 בפברואר.

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 1/3, Deutschfeindliche Taetigkeit im Amtsbereich: Deutsches 45
Konsulat Czernowitz vom 22.1.1940, An die deutsche Gesandtschaft Bukarest [Bezug:] G.S.
No. 12, Beriff: Geruechte ueber Anwesenheit deutscher Truppen in der Westukraine
משם.

Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die Deutsch-Rumänischen* 46
Johann; 345-344 עמ' Gafencu, *Vorspiel ;Beziehungen 1938-1944* (Wiesbaden, 1965), pp. 70-71
Boehm, *Die Deutschen in Rumaenien und das Dritte Reich 1933-1940* (Frankfurt am Main et al.,
1999), pp. 244-245

.ADAP, Serie D, vol. X, p. 3, הגאום מובא בקטעים, ובו הפסקאות החשובות המובאות כאן בתוך:

60-59 עמ' Gorodetsky, *Taeschung*

כאן מתואר באופן קולע כמה היה מוצלח מועד הגשתו של האולטימטום הסובייטי. תשומת לבו של

בסרביה אלא גם את צפון בוקובינה; בכך היו עתידיים החששות הכבדים ביותר של הצד הרומני להתגשם. ב־23 ביוני 1940 הודיע מולוטוב לשגריר הגרמני במוסקבה, פרידריך ורנר הרוזן פון דר שולנבורג (Friedrich Werner Graf von der Schulenburg), ששאלת בסרביה אינה סובלת עוד "שום דיהוי", כל שכן שבוקרשט עיכבה עוד ועוד את פתרון הבעיה הזאת. באותה הזדמנות, המשיך מולוטוב, תעלה ברית המועצות גם תביעה בנוגע לבוקובינה, בשל האוקראינים המהווים שם חלק נכבד מהאוכלוסייה. שולנבורג העביר, כנדרש, את ההודעה הלאה, אך בד בבד הזהיר שחייבים, ויהי מה, "לדאוג לצרכים" של "הפולקסדויטשה הרבים היושבים בבסרביה ובבוקובינה".⁴⁸

ברית המועצות הייתה מעוניינת לנכס לעצמה טריטוריות רבות ככל האפשר, ואילו רומניה רצתה למסור שטחים מעטים ככל האפשר לשכנה במזרח. גרמניה, מצדה, התעקשה להבטיח את האינטרסים הכלכליים שלה – בייחוד את הספקת הדלק מפלוישטי (Ploesti). בסבך האינטרסים האלה היה היטלר מוכן להקריב את בסרביה, אך רצה למנוע מן הסובייטים לחצות את הנהר פרוט (Pruth).⁴⁹ עם זאת, התביעה של הסובייטים לקבל את בוקובינה הייתה בגדר "חידוש", כפי שהדגיש ריבנטרופ כשהעיר שהאזור היה בעבר חלק מן הממלכה האוסטרית וכי חיים בו פולקסדויטשה רבים.⁵⁰ אל מול העמדה הגרמנית העלה מולוטוב טיעון לאומני. להערכתו – שזכתה בוודאי, בלי כל קשר ליעד הפוליטי השונה לגמרי שלה, להסכמה מלאה של ארגון האוקראינים הלאומנים, בוקובינה תהיה השטח החסר האחרון של הטריטוריה האוקראינית, ולפיכך הם מעוניינים לפתור בעיה זו עם שאלת בסרביה יחד.⁵¹ עם זאת, בגין השיקולים שהעלו הגרמנים, יסתפקו הסובייטים בחלק הצפוני של בוקובינה ובכירה צ'רנוביץ – כך תיכלל מסילת הרכבת החשובה למברג (לבוב) – בסרביה בשטח סובייטי. הצד הגרמני לא העלה התנגדויות כבדות משקל.⁵²

היטלר עדיין הייתה נתונה למערב, בתקופה שבה הוכתה צרפת ובריטניה הגדולה נלחמה – אך לא הייתה נכונה להתערב לטובת רומניה בדרום המזרח – ואילו מסיבות טקטיות עדיין הייתה גרמניה מעוניינת לקיים את החוזה עם ברית המועצות.

48 ראו את המברק של השגריר הגרמני פון דר שולנבורג מ־23 ביוני 1940, נדפס בתוך: ADAP, Serie D, vol. X, 3-4.

49 טלקס של מזכיר המדינה ארנסט פרייהר פון ויצקר (Ernst Freiherr von Weizsaecker) מיום 24.6.1940, נדפס בתוך: ADAP, Serie D, X pp. 6-8; רשימות של ריבנטרופ בשביל היטלר מיום 24.6.1940, נדפס שם, עמ' 9-10.

50 מברק של ריבנטרופ לפון דר שולנבורג מיום 25.6.1940, נדפס בתוך: ADAP, Serie D, Bd. X, pp. 11-12.

תוכן המברק, שהכיל את הכיוון הפוליטי הרשמי שהיה על פון דר שולנבורג לנקוט כלפי מולוטוב, הובא גם לידיעתו של פבריציוס בבוקרשט.

51 מברק של פון דר שולנבורג אל ריבנטרופ מיום 26.6.1940 על השיחה שלו עם מולוטוב, נדפס בתוך: ADAP, Serie D, vol. X, pp. 18-19.

52 מברק נוסף של פון דר שולנבורג לריבנטרופ מיום 26.6.1940 על השיחה שלו עם מולוטוב, נדפס שם, עמ' 22-23.

ב־26 ביוני 1940, בשעה 23:00, הזמין אליו מולוטוב את הציר הרומני במוסקבה, גיאורגה דוידסקו (Davidescu), והציב לו אולטימטום לעניין מסירת האזורים שברית המועצות תובעת לעצמה. לאחר שהצד הגרמני יעץ לרומנים בכל תוקף להיענות לתביעות הסובייטים, לא נותר לרומניה אלא לבחור בין מלחמה חסרת טעם לבין פינוי האזורים האמורים. היא צייתה ו"לא נאבקה, אך לא ויתרה על האפשרות להיאבק מאוחר יותר", בניסוחו הקולע של שר החוץ הרומני לשעבר, גפנקו. שלא כמו בפולין, במעצמות המערב וכמובן בתוקפנים הגדולים, בכל האמור ברומניה, ובעיקר בבוקובינה, נזרעו זרעי המלחמה רק בקיץ 1940, והם אכן עמדו לנבט.⁵³

התוצאה המידית של ההתרחשויות הייתה התחדשות המשבר הפוליטי ברומניה – משבר שזעזע את יסודות המדינה בעוצמה רבה אף מזו של המשבר מספטמבר 1939. על פי עקרון הדומינו, גם הונגריה ובלגריה באו בדרישות לתיקוני שטחים (דבר שהיה עתיד להביא בשבועות הקרובים לידי אבדן חלקים של זיבנבורגן (Siebenbuergen) ודרום דוברוג'ה (Dobrudscha). בה בעת, מבית, תנועת הליגיונרים בראשות הוריה סימה (Sima), ששב מגרמניה, חידשה את לחצה על המונרכיה, אם כי תחילה עדיין שולבה בעסקי הממשלה – בחסות הברית של "מפלגת האומה" עם הממשלה הרומנית.⁵⁴ בסופו של תהליך זה נותרה רומניה מבודדת לחלוטין, והמלך קרול ניצב מול הריסות המדיניות שלו. ב־1940, אחרי שרומניה הפסידה כשליש משטחה לשכנותיה, פינה קרול את כס המלוכה לנסיך הכתר מיכאל (Michael).

במאבק על ראשות הממשלה, הצליח גנרל יון אנטונסקו (Antonescu) לגבור על סימה מ"משמר הברזל". כנציג הצבא כביכול, מתח אנטונסקו ביקורת הן על מדיניות המלך קרול והן על תנועת הליגיונרים, וכעת נכנס למשחק הפוליטי במהירות מפתיעה, כ"אלטרנטיבה אישית". ככזה, היה אמור למוטט את מבני השלטון השחוקים, ולשם כך ניתנו לו סמכויות דיקטטוריות של מונרך.⁵⁵

בוקובינה נמסרה. יומיים לאחר האולטימטום פונו חיילים ופקידי מנהל רומנים מצ'רנובין, וגם הקונסוליה הגרמנית נאלצה להעתיק את מקום מושבה ליאסי (Jassy). נוסף על הרומנים ברחו גם כל מי שחששו מן הסובייטים, בעיקר אוקראינים בעלי נטייה לאומית. מצד שני, רומנים שהסיפוח גרם לפילוג משפחותיהם, ויהודים שסבלו מן האנטישמיות הגוברת ברומניה, ניסו לעבור לבוקובינה.⁵⁶ קבוצת הלאום הגרמנית נשארה כמעט כולה בבוקובינה, כיוון שנודע לה, בהקשר של העתקתה המתוכננת, שרק אנטי־קומוניסטים פעילים צריכים לצאת במהירות לזיבנבורגן, על פי פקודה של

53 הוראה של ריבנטרופ לציר שמיידט, ליידע את הציר פבריציוס בבוקרשט, מיום 27.6.1940, נדפס שם, עמ' 24. שם גם מסמכים שונים הנוגעים לתקופה החמה של האולטימטום. *Gafencu, Vorspiel*, עמ' 385-393, הציטוט מעמ' 387. Hausleitner, *Die Rumaenisierung*, עמ' 349-350; Rebecca Haynes, *Romanian Policy towards Germany, 1936-1940* (London, 2000), pp. 135-137.

54 Haynes, *Policy*, עמ' 133-135.

55 Hillgruber, *Hitler*, עמ' 73-79, 89-97.

56 Hausleitner, *Die Rumaenisierung*, עמ' 352-353, 359-360, 362.

הצירות בבוקרשט.⁵⁷ למעשה שמועות ברוח זו נפוצו כבר מסתיו 1939, בעקבות הנאום של היטלר ב-6 באוקטובר.⁵⁸

למרות הקווים הפוליטיים המנחים, העתקת התושבים - כפי שציין לאחר מכן אחד האחראים הגרמנים⁵⁹ - הייתה בסך הכול פעולה מאולתרת, בשל הלחץ שהפעילו הסובייטים. עם זאת, בתחילה היה צריך להגיע להסכמה עם הממשלה הסובייטית על הביצוע המעשי של העתקת התושבים, ולשאוף להגיע לכלל הסכמה בשאלות שנויות במחלוקת - למשל, החלת העיקרון של יישוב מחדש מרצון ולא מכורח בקרב המפונים, ותשלום פיצויים על נכסי הניידים ובעיקר נכסי דלא ניידים. רק בתום המשא ומתן, ב-5 בספטמבר 1940,⁶⁰ הורשה הצד הגרמני לשלוח אל השטחים שנמסרו את מומחי היישוב מחדש של "המרכז לפולקסדויטשה" (Volksdeutsche Mittelstelle - Vomi) של נציבות הרייך לחיזוק הלאום הגרמני, מטה שהכיל קרוב ל-600 אנשים בפיקודו של "בא-כוח ראשי" סטנדרטנפיהרר ס"ס (מקביל לדרגת אל"מ. העורך) הורסט הופמייר (SS Standartenführer Hoffmeyer). בראש הוועדה הסובייטית עמד "הנציג הראשי של הממשלה" ורטניקוב (Wertennikow). שתי הקבוצות התמקמו במשרדיהן בעיירה הבסרבית טרוטינו (Tarutino), שעה שאותו חלק של המטה שנועד לטפל בבוקובינה, בפיקודו של שטורמבנפיהרר ס"ס (מקביל לדרגת רס"ן. העורך) מילר (SS Sturmbannführer Mueller) ופרופסור הרברט מאייר (Mayer), התמקם בבירה עצמה.⁶¹

עד לבואו של קומנדו Vomi היה הטיפול בקבוצת הלאום הגרמנית מסור בידי הפונקציונרים הפוליטיים של המיעוט; לתפקיד הגאולייטר מונה פרופסור פרנץ לומר (Lohmer) ולתפקיד ראש המחוז (Gauobmann) מונה ד"ר אוטו ברונסקה (Broneske); אלה שקדו בחשאי כבר מאפריל 1940, "בהתכוננות זהירה", על רישום בעלויות

57 מברק של הציר פבריצייוס אל משרד החוץ מיום 28.6.1940, נדפס בתוך: ADAP, Serie D, vil. X, pp. 43-44; Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung der Bessarabien-, Bukowina und Dobrukschadutschen. Von der Volksgruppe zur "Siedlungsbruecke" an der Reichsgrenze* (Muenchen, 1984), pp. 44-46 and 58-59.

58 נאום היטלר לפני הרייכסטג ביום 6.10.1939 בלוויית הערות של המו"לים, נדפס בתוך: Max Domarus, *Hitler. Reden und Proklamationen 1932-1945*, vol. 3, pp. 1377-1393.

Goetz Aly, "Endloesung". על השפעות הנאום ראו גם: *Voelkerverschiebung und der Mord an den europaeischen Juden* (Frankfurt am Mein, 1995), pp. 36-39.

59 Rudolf Wagner, "Die Umsiedlung der Deutschen aus der Bukowina", in: *Buchemland* (hg. von Franz Lang), pp. 509-526, esp. p. 511.

60 הסכמה גרמנית-סובייטית בנושא העתקתה של האוכלוסייה ממוצא גרמני משטחי בסרביה ובוקובינה אל הרייך הגרמני, מיום 5.9.1940, נדפס בתוך: Jachomowski, *Die Umsiedlung*, עמ' 215-209.

61 Christian Kipper, *Die Deutsche*; Wagner, *Die Umsiedlung der Deutschen*; 513-512 עמ' *Minderheitenproblematik in Rumaenien. Der Sonderweg der Bukowinadeutschen* (Muenchen, Augsburg 1991), pp. 48-49.

על רכוש - שבלא ספק אפשר להבחין בו ב"מיון" גזעני.⁶² אחרי הרישום במקום ב"רשימת הלאום הגרמני", נערך הסיווג המקובל של "המרכז למהגרים" - EWZ - Einwandererzentralstelle) - מחלקה של ה-SD/המשרד הראשי לביטחון הרייך, ליישוב של פולקסדויטשה) למקרי "O", מקרי "A" או אפילו מקרי "S" שבהם, לצד האוריינטציה הפוליטית, וליתר דיוק מהימנותו של האדם, נודעה חשיבות גם למוצאו ול"השתייכותו הלאומית" (Volkstum). מקרי "O" נחשבו לראויים - לנוכח ההתפשטות העתידית של הרייך - לבסס את נוכחותם כנושאי הגרמניות בסביבה עוינת, בשטחים שזה עתה נכבשו.⁶³ אולם סיווג "O" לא התאים למרבית הגרמנים תושבי בוקובינה, שכן התופעה של נישואין לבני קבוצות לאום אחרות - תופעה שהיא ביטוי מובהק של מורשת הממלכה האוסטרו-הונגרית - רווחה מאוד בקרבם. כך, למשל, סיכם שלהורן באיגרת לאוברגרופנפיהרר ס"ס לורנץ (SS Oberguppenführer Lorenz) את נקודות הראות שלו לתופעה; לא רוח גרמניה הנציונל-סוציאליסטית היא שניכרה בהם, כי אם רוח הסובלנות של תקופה שעברה מן העולם:

בזמן האוסטרים היוו גם הגרמנים מיעוט לצד האוקראינים, הרומנים והיהודים; רובם חיו, כמו שהם חיים גם היום, ביישובים מפוזרים וחלק לא מבוטל מהם חיו בעיר. אך הם היו עם המדינה (Staatsvolk); שפתם הייתה השפה של הצבא, של הרשויות ושל השכב[ות] נושאות התרבות. מדיניות הלאומים של הממשלה האוסטרית הייתה עם זאת להימנע מכל חומרה שהיא ביחסה אל בני הלאומים האחרים; התוצאה הייתה שכמעט כל תושבי בוקובינה היו אוסטרים טובים והשתייכו לחוג התרבות הגרמני... במצב עניינים זה אפשר להבין שבמיוחד בערים, נישואין עם בני מוצא אחר היו עניין מקובל; השפה, יותר מדם, נחשבה לגורם מקשר. ובכל זאת, בנישואין של גברים אוקראינים ורומנים עם נשים ממוצא גרמני התקיימה בוודאי גם המשאלה שהצאצאים ייטמעו מבחינת דם בעם המדינה. הליברליות של המנהל האוסטרי גרמה, למרבה הצער, לכך שגם

62 הודעות מן הרייך (מס' 73) מיום 6 באפריל 1940, נדפס בתוך: *Meldungen aus dem Reich 1938-1945, Die geheime Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS*, vol. 3 (hg. und eingeleitet von Heinz Boberach, Herrsching, 1984), p. 960

63 Ingeborg Fleischhauer, *Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion* (Stuttgart, 1983), pp. 66-72

מקרי "A" נחשבו ללא-מבוססים, ולכן היה צריך לאשש אותם תחילה מבחינת האופי הלאומי שלהם בסביבה של קהילת הלאום, כלומר בגרמניה ("Altreich") - מכאן הרישום שלהם. מקרי "O" כבר היו, לעומת זאת, נושאי הגרמניות, ולפיכך יכלו לפעול במרחב העוין, כלומר בעיקר כבעלי אדמות - לאחר הגירוש הברוטלי של האוכלוסייה שישבה שם קודם לכן, וה"העברה" של מפעלים שכבר היו קיימים. למחבר ידוע אישית שלאחר שבהנו משפחה נרחבת אחת, שינו ועדות בדיקה את הסיווג מ-"A" ל-"O", אם למשפחה שבה מדובר היה ניסיון בחקלאות ובגידול בקר, כלומר כישורים מתאימים להעברה של חוות שנגולו. מקרי "S" היו אנשים שנחשדו, אפשר לומר, בעוינות לקהילת הלאום; אותם היה צריך לאמן באופן מיוחד, כלומר להפעיל עליהם תעמולה. ולבסוף, בקרב הנבדקים מבוקובינה היו גם אלה שסווגו כ-"G", "R" ו-"U" ופירוש הדבר היה גירושם לגנרלגוברנמן, רומניה או הונגריה.

בנישואי תערובת עם יהודים לא היה היבט של הפליה ועם זאת, נישואים כאלה היו נדירים בקרב הגרמנים.⁶⁴

ואכן מדיניות הגזע של הס"ס בנוגע לגרמנים של בוקובינה לא הייתה חד־משמעית. בעיני ה"מומחים", מספר מקרי "A" שאינם חד־משמעיים היה שם גבוה יחסית בהשוואה למספרם בקרב קבוצות אחרות של פולקסדויטשה שעמדו להיות מועתקים למקום אחר (למשל, אלה שבארצות הבלטיות).⁶⁵ עם זאת, המראה החיצוני הגזעי של "בני צ'רנוביץ" היה סביר כל כך, עד שהמומחים בוועדה המוטסת V של המרכז למהגרים נאלצו לאשר את יישובם במזרח (כלומר בתור מקרי "O"). התאמתם מבחינת האופי, לעומת זאת, כשנמדדה על פי קנה המידה הנציונל־סוציאליסטי, הייתה נתונה בספק גדול. הם נחשבו לאורבניים (עירוניים, מנותקים מהטבע, שלפי ההשקפה הנאצית נחשבו פגומים), דקדנטיים, חומרניים ולא משפחתיים – משום שרבים מהם היו חשוכי ילדים. מקרי "O" שכאלה לא נדרשו במזרח הגרמני, משום שאז היו מייצאים רק "טיפוסים" בני צ'רנוביץ אופייניים.⁶⁶ אלא שהערכה זו הייתה עוד מתונה יחסית; ההערכה הכוללת של המרכז למהגרים הייתה דרסטית בהרבה, ונגעה כעת אפילו ב"ערך הגזע" של הגרמנים תושבי צ'רנוביץ:

אוכלוסיית העיר צ'רנוביץ נטתה להתרחקות בולטת מבחינת הגזע. גרמנים רבים מאוד התחתנו עם בני זוג מדם זר. חוץ מזה, הם היו נתונים לרוב להשפעות תרבותיות של בני לאומים אחרים כגון בסוגיית הגבלת הילודה.⁶⁷

64 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 5/1, Beziehungen zu den Nachbarstaaten Ukraine und Polen 1927-1942: Deutsches Konsulat G.J. No. 107 [Schreiben Schellhorns] vom 1.8.1942

הדוח מכיל נספחים ובהם נתונים סטטיסטיים. כל הציטוטים משם.

65 BA (Berlin), R 69/212

דיווח מסכם של רישום הגרמנים מצפון בוכנלנד (בוכנלנד – בוקובינה) על ידי המרכז למהגרים; Kurt Rein, "Czernowitz und die Deutschen", in: Czernowitz (hg. von Harald Heppner, loc. cit.), pp. 81-101, esp. pp. 94-95. כאן נמסר כי לעתים קרובות יישבו מקרי "A" בערים גרמניות, בייחוד ולצגיטר (Saltzgitter) וולפסבורג (Wolfsburg).

66 BA (Berlin), R 69/599, pp. 108-109: Einwandererzentralstelle, Fliegende Kommission V Durchschleusung der Czernowitzer — Stadtbevoelkerung; Isabel, vom 11.2.1941 Heinemann, "Rasse, Siedlung, Deutsches Blut". Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas (Goettingen, 2003), pp. 244-247

67 BA (Berlin), R 69/212

דיווח מסכם של רישום הגרמנים מצפון־בוכנלנד על ידי המרכז למהגרים. כאן מצוטט מתוך ה"סיכום" (Zusammenfassung). יכול להיות שהשיפוט הכולל הושפע מן הדוח ההרסני של ראש ה"משרד הראשי לגזע ולהתיישבות" של ה־SS (Rasse und Siedlungshauptamt – RuSHA) לוועדה המוטסת VII, ובהקשר של הגרמנים יושבי צפון בוכנלנד דיבר על "השפעות מונגוליות, קדמת־אסיאניות, אוריינטליות, מאלאיות ומרכז אסיאניות" – בעיקר אצל הנשים. דבר זה הטיל "מעמסה כבדה מנשוא על גוף האומה הגרמנית. כיוון שעיקור, שהועדף ככל הנראה, לא בא בחשבון בשל שיקולי פנים וחוץ פוליטיים, המליצה הוועדה על הרחקת האנשים האמורים אל הגנרלגוברנמן. ראו: ibid., R 69/599, p.

על פי הרישום של הקונסוליה בצ'רנוביץ, עד אוגוסט 1940 פנו 34,210 בני־אדם מצפון בוקובינה וביקשו יישוב מחדש. המספר מתחלק כמפורט להלן:

		(א) פולקסדויטשה	
		9965 משפחות	
30,845 בני־אדם			
		(ב) נישואי תערובת (האישה פולקסדויטשה)	
		617 משפחות	
1,843 בני־אדם			
		(ג) בני לאומים זרים	
רומנים	268 משפחות	685 בני־אדם	
אוקראינים	" 255	" 575	
פולנים	" 124	" 287	
הונגרים	" 4	" 5	
רוסים	" 1	" 5	
צ'כים	" 3	" 8	
קרואטים	" 1	" 3	
ארמנים	" 2	" 4	
658 משפחות		1,572 בני־אדם	
68 בני־אדם			
34,260 בני־אדם			

אשר ל"בני הלאומים הזרים", רבים מהם יכלו לטעון למוצא גרמני חלקי. מעבר לכך היה סביר לאפשר ללאומנים אוקראינים, לחברי "משמר הברזל", לאנשי דת, לפקידים ממשל ולקצינים אוסטרים לשעבר, וכן לבעלי אדמות רבים, להיכנס לתחומי הרייך.⁶⁹ בשבועות הבאים היה עתיד מספרם לגדול מאוד. בסך הכול נרשמו באמצעות המרכז למהגרים 43,500 בני אדם, לאחר שעזבו את מולדתם הישנה.⁷⁰

159. Leiter der RuS-Dienststelle, EWZ-Fliegd. Komm. VII vom 21.12.40, Betr. Fremdblutige Volksdeutsche aus Nordbuchenland.
 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 5/1, Beziehungen zu den Nachbarstaaten Ukraine und Polen 1927-1942: Deutsches Konsulat G. J. No. 107 vom 1.8.1940, An den Obergruppenfuehrer .Lorenz, Volksdeutsche Mittelstelle Berlin. Hier Anlage 1
 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 5/1, Beziehungen zu den Nachbarstaaten Ukraine und Polen 1927-1942: [Deutsches Konsulat], Entwurf des Schreibens an Obergruppenfuehrer Lorenz G.J. .No. 107 vom 1.8.1942.
 החלוקה המובאת כאן של בני הלאומים הזרים מחוקה בטיוטה, לא משום שהנתונים לא היו נכונים, כנראה, אלא, לפי דעתי, כי לא רצו שמידע זה יגיע אל Vomi.
 70 Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung*, עמ' 80.
 מספר האנשים שהעתיקו את מקום מושבם מצפון בוקובינה, הנקוב כאן - על סמך התסקירים של המרכז למהגרים - הוא 43,500.

מכל מקום, היישוב מחדש של בני העם הגרמני (Volksgenossen) יוצאי בוקובינה בוצע על פי ההסכם הגרמני-סובייטי, בלי להתחשב ב"איכותם". ארבעים וארבע רכבות מיוחדות העבירו את האנשים מצפון בוכנלנד (צפון בוקובינה) אל הגנרלגוברנמן. האחרונה הגיעה ב־14 בנובמבר 1940 אל עיר הגבול פשמישל (Przemysl).⁷¹ בכך תם סיפורם של הגרמנים בבוקובינה, בצ'רנוביץ.

עקב כך נתקל משרד VI של המשרד הראשי לביטחון הרייך, המשרד של SD חו"ל, בקשיים בתחום איסוף המודיעין. אולם למרות היישוב מחדש של הפולקסדויטשה, עדיין העריך משרד VI כי איסוף המודיעין בבוקובינה – בהשוואה לאזורי הגבול האחרים בברית המועצות – הוא משביע רצון. עם זאת, שלא כפי שקיוו בתחילה, הדבר לא נרשם לזכותם של "אלה שהיו בפעילות מלאה ב־SD בזמן היישוב מחדש"; אלה ראו את משימתם העיקרית ביישוב מחדש, ולא ב"הרחבה של רשת מודיעין", אף ש"רשת הסוכנים" שהקימו אנשי ה־SD בבוקובינה "עבדה יפה" והמשיכה להתרחב. עסקו בכך בעיקר אנשי קשר אוקראינים, שהקשרים שקשרו הגיעו עד קייב; הם "גנבו" את הגבול כדי להעביר ידיעות אל אנשי הקשר הגרמנים שלהם בדרום בוקובינה, שנותרה בידי רומניה – בעיקר בערים רדאוץ (Radautz) ובוטוסני (Botosani).⁷² לעומת זאת, רומנים שעבדו בשביל ה־SD אינם נזכרים כלל וכלל.

עם סיפוחה של בוקובינה לחלק האוקראיני של ברית המועצות, החל בצ'רנוביץ תהליך מהיר של סובייטיזציה. מעשית התבטא הדבר ברה־ארגון קיצוני של המערכת הכלכלית, תוך הלאמה של המפעלים הגדולים – חברות פרטיות ומוסדות רווחה ממשלתיים למחצה, איוש מחדש גורף של האדמיניסטרציה, ורפורמת קרקעות שבמסגרתה הוקמו קואופרטיבים גדולים וחוות של המדינה. גם על המנהל עבר שינוי, הוקמו בתי דין עצמיים והונהגה רפורמה בשפה, שמטרתה הייתה בראש ובראשונה לדחוק את הרומנית מחיי הציבור. המדיניות בעניין השפה היוותה למעשה תמונת ראי של הטקטיקה שנקטה בתקופת רומניה הגדולה, שבמהלכה אכפו המשרדים הרלוונטיים רומניזציה של מערכת בתי הספר הממלכתית.

מי מבני האליטות הוותיקות שלא נמלט לרומניה או לגרמניה הסתכן ברדיפה, במעצר ובגירוש לתוככי רוסיה, או בהוצאה להורג בתור "פוגע בלאום" או "משיג גבול". לזהותה של קבוצת הלאום שאליה השתייך האדם לא הייתה כל חשיבות – הגורמים הקובעים היו מעמדו החברתי בארץ המוצא והשיוך הפוליטי שלו או של משפחתו.⁷³

71 Valdis O. Lumans, *Himmlers Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945* (Chapel Hill, London, 1993), pp.172-173

72 BA (Dahlwitz-Hoppegarten.) ZR 920/64, pp. 1-8: Rechenschaftsbericht des Referates VI C 1 bis zum 30. November 1940, הצ'יטוט משם.

מקומות מסתור אחרים לסוכנים היו גם ביאסי (Jassy) ובגלנץ (Gallanz).

73 Hausleitner, *Die Rumaenisierung*, עמ' 354-365.

בנושא מדיניות השפה של הרומנים: Othmar Kolar, *Rumaenien und seine nationalen Minderheiten: 1918 bis heute* (Wien, Koeln and Weimar, 1997), pp. 123-124

בצד הסובייטי קיוו בוודאי שאמצעים אלה יסייעו להטמיע בתוך זמן קצר את בוקובינה ברפובליקה הסובייטית האוקראינית, ובה בעת גם לחסל את האויב הפוליטי מבית. כן ראו בכך הסובייטים גם ביצוע של ברית מוסקבה, שבמסגרתה ברית המועצות מקבלת לידיה את השטחים שנקבעו שם כ"אזורי האינטרסים" שלה. אך בה בעת, הפונקציונרים הסובייטים היו מודעים היטב לכך שגרמניה לא תשלים עם המצב – סטטוס קוו לכאורה – לנצח. כששיגר את המשלחת הצבאית לרומניה, אותה היטלר בבירור שהמדינה של אנטונוסקו חוסה מעתה והלאה תחת כנפי הרייך.⁷⁴ שירות המודיעין הסובייטי שמע שוב ושוב מפי אנשי אמונו בבוקרשט, מאז מארס 1941, שבהסכם חדש זה בין הרייך לרומניה הודגשה המלחמה נגד ברית המועצות, יותר מאשר אבטחתם של שדות הנפט של פלוישטי. קצינים גרמנים במשלחת הצבאית לבוקרשט הרבו לפטפט בגלוי על המתקפה, ועל השבתן של בסרביה וצפון בוקובינה.⁷⁵ מה שכונה סטלין "המשחק הגדול" היה עתיד להתחיל ב־22 ביוני 1941 (כלומר מוקדם מכפי שחששו), ובו היו עתידות צ'רנוביץ ובוקובינה כולה להידרדר סופית לזירת המלחמה של הדיקטטורים.⁷⁶

ג. "ברברוסה" ומאבק השקפות העולם

עם תחילת מעשי האיבה באזור הדרום במסגרת מבצע "ברברוסה", חצו גרמנים (יחידות 11 [AOK [Armeoberkommando] ורומנים (יחידות AOK רומנים 3 ו־4) את הגבול לתוך ברית המועצות. בעקבותיהם באו יחידות מיוחדות של המשרד הראשי לביטחון הרייך ושל שירות המודיעין הרומני, שבאו לבצע את המשימות הביטחוניות-משטרתיות של משרדיהם ובכך ליצור את התנאים המוקדמים לארגון-מחדש הפוליטי הסופי של השטחים הכבושים. בוקובינה, לרבות בירתה צ'רנוביץ, עמדה – בניגוד לרוח הברית בין היטלר לסטלין – להסתפח לאזור האינטרסים של רומניה. אולם אם משמעותה של "היענות" זו מצד הרייך הייתה, בה בעת, גם בגדר ויתור סופי על מושבת הכתר האוסטרית, הרי שב־SD רצו – למרות היישוב מחדש של הגרמנים תושבי בוקובינה – לשמור שם לפחות על השפעה פוליטית כלשהי.

ב־6 ביולי 1941 השתכן הוונדרקומנדו 10b של האינזוצגרופה D בפיקודו של ס"ס אלואיס פרשטרר (Persterer) במלון "שוורצר אדלר" ("העיט השחור") בצ'רנוביץ, אירוע

עם זאת, גם מנקודת הראות הרומנית העכשווית נשארים היהודים, בהיפוך, אויבי העם וספסרים מהווים, בשל ה"התיישבות" ההמונית שלהם במולדביה, גוף זר בקהילה הרומנית ואשר תמיכתם בסובייטים בבסרביה הייתה בחזקת בגידה ברומניה. ראו: Lucian Boia, *Geschichte und Mythos. Ueber die Gegenwart des Vergangenen in der rumaenischen Gesellschaft* (Koeln, Weimar und Wien, 2003), pp. 199-202.

Juergen Foerster, "Rumaeniens Weg in die deutsche Abhaengigkeit. Zur Rolle der deutschen Militaermission, 1940/1941", in: *Militaer-geschichtliche Mitteilungen* 1/79, pp. 47-77, esp. pp. 58-68.

75 Gorodetsky, *Taeschung*, עמ' 186, 189, 256-255, 317, 323-322, 373-374.

76 Dimitri Wolkogonow, *Stalin. Triumph und Tragodie* (Duesseldorf, Wien), pp. 546-556.

שבעקבותיו הייתה העיר נתונה כמעט לחלוטין בידי חיילי כיבוש גרמנים. לצד נושאי המשרות הרגילים במשרד הראשי לביטחון הרייך, כללה יחידת הוונדרקומנדו 10b איש SD, שהוצב בביורר כמומחה ליחסים עם רומניה. פרופסור וליאבץ כבר לא פעל בשליחות סודית, אלא חזר לרומניה במדים. איינוצגרופה D בפּרְץ' (Pretzsch), קיבלה פקודות ישירות מהיידריך, ועל פיהן פעלה נגד האליטה היהודית של העיר; תחילה עצרה את הרב הראשי אברהם מרק ונכבדים אחרים, והביאה אותם למלון לחקירה. פרשטר הורה גם לשרוף את בית הכנסת הגדול של צ'רנוביץ, כסמל. בשלב השני הרחיב וונדרקומנדו 10b את פעילות הטרור שלו. ב"רובע היהודים" ערכו חיפוש אחר אינטלקטואלים, וכדי להקל את מלאכת איתורם וזיהוים נעזרו גם בתיקים שהשאירו אחריהם אנשי נ.ק.וו.ד. (NKWD).⁷⁷ היכל התרבות של צ'רנוביץ שימש מקום מעצר, שבו ניהלו "מומחי החקירה" של הקומנדו את חקירותיהם, והכינו רשימות של תושבים יהודים. גם אנשי הוונדרמריה הרומנית חמסו ובוזו ברחובות צ'רנוביץ, אך כפי שציין וונדרקומנדו 10b, אלה פגעו בעיקר ביהודים בלי כל תכנית מוכנה מראש.⁷⁸ עם זאת, מעשי הרצח התנהלו בהשראת הנחיה של אנטונסקו, שגנרל קונסטנטין ואסיליו (Vasiliu) נתן לה תוקף ב-18 ביוני 1941, ואשר על פיה יש "לטהר את השטח" בכל רחבי בוקובינה. תיאום האמצעים היה באחריותו של גנרל יון טרופור (Tropor) כפרטור (Praetor) - דרגת קצונה במנהלה הרומנית הצבאית, המתרגמת) עליון של הצבא.⁷⁹

אף על פי כן, בהקשר זה יש להדגיש שסדר היום של הרומנים היה שונה במובהק מזה של הוונדרקומנדו. כוחות הביטחון הרומניים חיפשו בעיקר את היהודים שנחשבו למתנגדי המשטר, או כאלה שבאו לצ'רנוביץ מסוף יוני 1940 ואילך, ושנטען נגדם שבאו אל הארץ ככובשים סובייטים. מקבלי ההחלטות הרומנים ראו בצדק בתנועת המחתרת האוקראינית גורם המסכן את האפשרות להחזיר את בוקובינה לרומניה הגדולה - אפשרות שראוי לציין שהייתה אחת הסיבות העיקריות לכניסה למלחמה.

77 להערכת תיקי ה-NKWD ראו: BA-MA (Freiburg), RH 20-11/334: Fernschreiben der Abwehrstelle Bukarest an AOK 11 fuer Major Riesen vom 2.7.1941

אחר כך שכן המטה הראשי של ה-NKWD בבניין שהיה קודם לכן מטה המשטרה הרומנית. לשכת העיר של צ'רנוביץ הייתה ברחוב אלכסנדר של בון (Alexander cel Bun) [במקור "אלכסנדרה"!]. בקומה הרביעית של בית קומות, לשכה אחרת נמצאה בבית העירייה של העיר. שירות המודיעין הסובייטי הצבאי שוכן במבנה של המושל הצבאי. מקום מפגש של סוכנים נקבע בקואופרטיב קלאוף (Klauf), לשעבר מלון "שורוצר אדלר". "כמתבקש הגיונית", עבר המקום לידי וונדרקומנדו 10b. לבסוף, משק סקיביניבסקי (Skibiniewski) היה גם הוא מטרה של שירות הריגול הנגדי. אדם ששמו פינדוס (Pindus), סרן NKWD שקולני (Schkolny), רודולף פינקלר (Rudolf Finkler) ואיש יעד (Zielperson) שרק כתובת מגוריו הייתה ידועה נחשבו בעיני המודיעין הצבאי הגרמני לסוכנים חשודים במיוחד. רשימות מאוחרות הכילו הרבה יותר "סוכנים ופרובוקטורים" אפשריים בצפון בוקובינה, אלא שהרשימות הוכנו ברשלנות, כפי שמעיד המקרה של אויגן אונגוריאן (Eugen Ungurean) - אדם ששמו מופיע ברשימות אף ששירת אחר כך ב-SD.

78 Andrej Angrick, *Besatzungspolitik und Massenmord. Die Einsatzgruppe D in der suedlichen Sowjetunion 1941-1943* (Hamburg, 2003), pp. 148-149

79 Hausleitner, *Die Rumaenisierung*, עמ' 385.

שהרי בסופו של דבר המטרה המוצהרת של המחתרת האוקראינית הייתה לאחד את בוקובינה עם גליציה כמרכזה של אוקראינה חדשה, מהלך שיגזול מרומניה את פירות המעורבות שלה במזרח. לפיכך נהגו חיילים וכוחות ביטחון רומניים ביד קשה בחלקים של האוכלוסייה האוקראינית בצ'רנובין. איינזוצגרופה D, לעומת זאת, הייתה זקוקה ללאומנים האוקראינים, וברוח המסורת הישנה של ה־SD רצתה להיעזר בהשפעתם הפוליטית. לפיכך פעל זונדרקומנדו 10b, תחילה בהצלחה, לעצירת הטרור של הרומנים נגד האוקראינים בצ'רנובין.⁸⁰ לשיטתם, היה חשוב יותר להסיט את התוקפנות הזו, את התנהלותם הרצחנית של הרומנים, ולתעל אותה נגד היהודים.

תחילה נראה כי התכנית עובדת. ב־8 ביולי 1941 הוביל שיתוף הפעולה בין המפקד הרומני, ראש הז'נדרמריה דלושנסקי (Dluschanski) לבין זונדרקומנדו 10b ל"פעולה גדולה", שבמהלכה "נתפסה ונעצרה כמעט כל שכבת ההנהגה היהודית". זונדרקומנדו 10b, בפעולה משלו, הוציא להורג "כ־100 יהודים קומוניסטים" מקרב העצורים. יותר מחמש מאות אנשים נוספים – בהם גם הנכבדים העצורים במלון שוורצר אדלר, שנדונו למוות, נורו באותו יום וביום המחרת בידי "הצבא והמשטרה הרומניים".⁸¹ גם ההיסטוריון ממינכן, שהועסק באיסוף מודיעין, וליתר דיוק בהיגוי המדיניות כלפי האוקראינים, נטל חלק פעיל בהוצאה להורג של מאת הקרבנות, שכן בדומה למפקדים אחרים נדרש גם הוא לירות "יריות של המתת חסד". על חלקו יעידו דבריו של מפקד מחלקה בקומנדו קרל פינגר (Finger), כשנחקר במאי 1962 על המעשים הפרטניים של אלה שהיו בזונדרקומנדו 10b:

וליאבץ [,] ד"ר פרידריך, ס"ס, מרצה ופרופסור, היה נוכח בהוצאות להורג בצ'רנובין וירה שם יריות בעורף. לא הזכרתי אותו עד עכשיו כי חשבתי שהוא עוד בשירות ולכן לא רציתי לסכן אותו.⁸²

80 Alex Mihai Stonescu, *Armata, Maresalul si Evreii*; עמ' 148-152; Angrick, *Besatzungspolitik* 80
Cazurile Dorohot, Bucuresti, Iasi, Odessa (Bukarest, 1998), pp. 290-291

81 BA-MA (Freiburg), RH 20-11/488: Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD bei der
 ,Heeresgruppe Sued [,] Einsatzkommando 10b vom 9.7.1941, An Ic der Heeresgruppe Sued
 הציטוט משם.

82 22 Js 203/61 der Staatsanwaltschaft Muenchen, I, vol. 5 Aussage Karl Finger vom 16. und
 17.5.1962, pp. 1150-1151 und 1175

זה המקום להודות לאינגו האר (Ingo Haar), שהעמיד אותי על חשיבותו של קטע זה. מצורת התשובה אפשר ללמוד שפינגר לא ידע על מותו של וליאבץ בפברואר 1960. רק אחרי שנודע לו על מות עמיתו לשעבר, פירט פינגר לפרוטוקול את מעשיו של האחרון, כל שכן שכעת לא הייתה לו עוד סיבה לחשוש מנקמתו של מדען מכובד. וליאבץ עצמו מסר שהיה המתורגמן של פרשטר, ותו לאו, והמעיש מערכו של הדבר; אם לא די בכך, ב־1957 הסתיר מן הפקיד שחקר אותו את דבר הפעילות המודיעינית שלו. מכאן אפשר רק להסיק שהפרופסור ממינכן רצה לטשטש את הפרקים האפלים בעברו, וכי הצהרת עדותו לא נועדה אלא להגן על עצמו. ראו: BA (Ludwigsburg), 213 AR 1897/66. vol. 1, Aussage Dr. Friedrich Valjavec vom 8.6.1957, pp. 318-321

בתום ההוצאות להורג חזר פרשטרר עם וליאבץ למלון שוורצר אדלר, והשניים דיווחו לעמיתם קונרד ציהה (Ziehe) על מהלך הפעולה.⁸³ בהקשר זה אפשר להסיק שווליאבץ לא הוצב בקומנדו 10b מלכתחילה כדי לבצע משימות של הרג. עם זאת, חייבים לומר בבהירות שאין להפריד בין וליאבץ איש המודיעין לבין וליאבץ האונטרפיהרר המחויב בפעילות "אקזוטיבית" מכוח שירותו "בחזית המזרח", שכן אחד מן המאפיינים של ה-SD היה, כך נראה, לאחד בתוכו ניגודים שכאלה.⁸⁴

בימים הבאים הבחינו בזונדרקומנדו 10b שאחרי אירוע הפתיחה הרצחני הזה לא התפתחו העניינים בכיוון הרצוי. לכן, באמצע יולי 1941 הודיע מטה האינזצגרופה לברלין, שהם רוצים ללחוץ על המשרדים הרומניים "לנהוג בחריפות רבה יותר בשאלה היהודית". בה בעת היה חשוב להגן על הישות האוקראינית יקרת הערך, ו"בייחוד על אנשי ארגון האוקראינים הלאומנים", ולפיכך הציעו להחליף את הקומוניסטים הרומנים בלאומנים העצורים.⁸⁵

הניסיון להקים מחדש את המדינה האוקראינית, ב־30 ביוני 1941 בלמברג (לבוב), דוכא במהירות בידי יחידות גרמניות וכוחות ביטחון.⁸⁶ התבוסה הייתה מכה קשה

בשלב מוקדם זה של החקירה קיבלו החוקרים את התבטאויותיו של וליאבץ, שנחשבו ל"אמינות", ולכן לא המשיכו אז בחקירות.

ראו שם: KD 2 vom 1.5.1957, Schlussbericht, pp. 321-325.

22 Js 203/61 Der Staatsanwaltschaft Muenchen I. vol. 11, Aussage Konrad Ziehe vom 5.12.1967, 83 pp. 2634-2635. לא הייתה אפשרות להוכיח שציהה עצמו השתתף בפעולה, אף כי לדעתי, ההצהרות שלו על מעשיו היו רוויות טענות לשם הגנה עצמית. אשר לדמותו של וליאבץ, יש כאן סיבה טובה להגיע להערכה שונה מזו של גרימ (Grimm). ראו: Grimm, Georg Stadtmueller, עמ' 251.

יש לומר במפורש שבנוגע לווליאבץ, אין מדובר בקונפורמיסט או באוהד. לנוכח מה שהתגלה בינתיים על אישיותו, מצטייר הרושם שהיה אחד מאותם קרייריסטים גלויים, טיפוסיים לרייך השלישי, אשר היטיב - דבר שלעתים קרובות לא הבחינו בו - לקלוט דווקא אינטלקטואלים שדרך חייהם והתפתחותיות האישיות שלהם היו הטרוגניות, מזוגות, שאם לא כן הרי לא היה אפשר לדבר בכל התנועה, אלא על "מנגנון של אידיוטיים" בשפת הרחוב, דבר שכמוהו כולוול ברור בדיקטטורה הגרמנית. ההפך הוא הנכון, אנשים בעלי שיעור קומה רוחני כמו וליאבץ לא הוסטו מדרכם וגם לא היו קונפורמיסטים, אלא היו מהות הנציבול-סוציאליזם. ובדיוק בשל נטיבות אלה מוסיפה הביוגרפיה שלו - שמייצגת אחרים כמוהו - גם דבר מה טרגי. הרחמים על הקרבנות אינם צריכים לבטל כל תחושת רחמים גם כלפי אנשים כמו וליאבץ. אולי, כי במקרה שלו "תחושת האפשרי" (כפי שטבע זאת רוברט מוזיל [Robert Musil] בטרמינולוגיה שלו ב"אדם בלי תכונות", העומדת במנוגד לתחושת המציאות) של הסובייקט הפועל - כאן אדם בעל יכולות גדולות וכושר אנליטי רב - הובילה אותו שלא לצורך לחפש את קרבתם של פושעים.

84 ראו: Wildt, *Generation*, עמ' 858-868.

85 BA (Berlin), R 58/214, EM 22 vom 14.7.1941, הציטוט משם.

86 John A. Armstrong, *Ukrainian Nationalism 1939-1945* (New York, 1955), p. 90; Frank Goloczewski, "Die Kollaboration in der Ukraine", in: *Kooperation und Verbrechen. Formen der "Kollaboration" im oestlichen Europa* (hg. von Christoph Dieckmann et al. Goettingen, 2003), pp. 151-182, esp. pp. 162-164; Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944, Organisation und Durchfuehrung eines staatlichen Massenverbrechens* (Muenchen, 1996), pp. 47-48; Thomas Sandkuehler, "Endloesung" in Galizien. *Der Judenmord*

ללאומנים האוקראינים גם בבוקובינה. אם לא די בכך, הפילוג של ארגון האוקראינים הלאומנים לתומכי סטפן בנדרה (Bandera) ולתומכי מלניק (Melnik), שהתרחש בקרקוב כבר ב־1940, הגיע גם לצ'רנוביץ', בעקבות הכישלון בלמברג, ופעד בתנועה קרעים עמוקים. כשבועיים אחרי ההשתלטות על בוקובינה, הופיע בצ'רנוביץ' הרב־סרן האוקראיני יבורסקי (Jaworski),⁸⁷ מלווה בכמה גליצאים נוספים. הם תמכו בפעולותיו של בנדרה, שהובילו למאבק לעצמאות אוקראינית גם בלא הסכמת הגרמנים, וביקשו את תמיכתם של קובעי הדעות האוקראינים. נראה שהדבר עלה בידו, שכן בני צ'רנוביץ' חברו אליו וציינו לפקודת המטה בלמברג, ואילו האוקראינים ה"בוקרשטים", או ה"ברלינאים", נחשבו לחברי המפלגה של מלניק, אף שהיה תמיד חשש שיעברו לצד האחר.⁸⁸ באוקראינים ה"בוקרשטים" התכוונו בוודאי לאוקראינים הלאומנים, שצוידו בנשק מתחנת המודיעין הנגדי הגרמני (Abwehrstelle), וקיבלו בעיר הבירה הרומנית הכשרה בשימוש בחומרי נפץ ובתקשורת אלחוטית.⁸⁹

יהיו הקבוצות שאליהן השתייכו האוקראינים לסוגיהם אשר יהיו, אנשי זונדרקומנדו 10b ניסו לקבל שירותים מארגון האוקראינים הלאומנים, ולכן התקרבו אל האנשים שהגיעו למפגש קונספירטיבי במסעדת המלון שוורצר אדלר. אוקראיני שהיה נוכח במקום דיווח אחר כך בגרמנית עילגת כדלקמן:

יום אחד ביולי או באוגוסט בא אליי ווינובסקי פטרה (Woinowski) ואמר לי שאני צריך להופיע לפניו באותו יום בערב, לפני המלון 'שוורצר אדלר', המקום שבו יושב ה־SD הגרמני. באתי לשם ופגשתי את מיהאי קולוטלוב (Colotelow), מיישקובסקי (Mieskowski), גיאורגה (George), פונרמן (Funrmann) ועוד אנשים אחרים שלא הכרתי. אחר כך בא ווינובסקי שלקח אותנו למסעדה ושם התיישבנו לשולחן. אחר כך בא סגן וליאבץ והסביר לנו את הסיבה למפגש הזה. הוא אמר שאנחנו צריכים לעזור לצבא הגרמני לתפוס את האלמנטים העוינים. אחר כך דיבר, באותה הזדמנות, קצין בדרגה גבוהה אבל מתוך ראייה אידיאולוגית...

in Ostpolen und Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941-1944 (Bonn, 1996), pp. 63-64

87 במקום אחר הוא נקרא לואנוסקי (Loanoski).

88 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: [Konsulat Czernowitz - 88 Uebersetzung aus dem Rumaenischen] vom 2.9.1942, Sicherheitsbüro) על התנועה האוקראינית. את משרד B של ארגון האוקראינים הלאומנים בצ'רנוביץ ניהל כנראה סלקו קינסירסקי (Slacko Kinsierski).

89 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: Abwehrstelle Rumaenien, Tgb.- 89 No. 434/geh. Reichssache vom 11.8.1942, Betr. Frau Helene Kopatschuk

לפי זה יצרה גברת קופטצ'וק את הקשר בין המודיעין הצבאי הגרמני לבין ארגון האוקראינים הלאומנים, בינואר 1941.

חלקית השתמשו באלה שהוכשרו בבוקרשט - לובשי מדים גרמנים - במסגרת מבצעים של המודיעין הצבאי הגרמני. בינואר 1942 חשפו רשויות המשטרה הרומנית את הקבוצה ועצרו את חבריה. אחדים מהם, בעיקר אלה ששירתו ב־1941 את הגרמנים, הועברו לידי הס"ס ונורו למוות.

פטרה ווינובסקי מונה לאיש הקשר של הנוכחים, שקיבלו עד מהרה תעודות זהות גרמניות והיו אמורים לחכות לפקודות.⁹⁰ אלא שגם המשטרה הרומנית קלטה שמלון שוורצר אדלר אינו רק מקום משכנו המרכזי של ה־SD; הוא משמש גם כ"מרכז התנועה האוקראינית", "שבו נכנסו ויצאו מדי יום ביומו המנהיגים שלה, ד"ר יוקובסקי (Jukowski), ד"ר הוסר (Husar), ד"ר בוריאק (Bureak), ס' בנדה (Bende), סנט טרין (Tarine) ואחרים". במשך ארבעה חודשים היו עתידות להיערך במלון – שלאחר העתקת מקום מושב ה־SD להיכל התרבות של צ'רנוביץ עמד לרשותם הבלעדית של האוקראינים – אסיפות פוליטיות, שבהן נוסחו באוגוסט ובספטמבר 1941, בהנחייתו של וליאביץ, דרישות מן המדינה הרומנית, שלא התכוונה כלל להיענות להן. הרשויות הרומניות ראו בתזכירים אלה, שהוגשו "בתקופה שבה כל התכנסות פוליטית הייתה אסורה מכוח החוק והתקנות", לא רק פרובוקציה, אלא הצהרת מלחמה ממש.⁹¹ מטה האינזצגרופה הסכים להערכה של הרומנים, וחזה את העימות הממשמש ובא:

הארגון האוקראיני הלאומני מאמץ לו מטרות אי־דנטיות בבוקובינה. ביסודו של דבר, יישור ההדורים עם המדינה הרומנית אינו לפי רוחו. בצד הרומני יודעים זאת היטב. מביאים בחשבון שצפון בוקובינה תועבר במוקדם או במאוחר לאוקראינים, אם לא יצליחו לחסל את השאלה האוקראינית.⁹²

על כך שגם מפקד האינזצגרופה העדיף את האוקראינים על פני הרומנים כשותפים, מעיד מכתב פרטי שכתב אוטו אוהלנדורף (Ohlendorf), מפקד אינזצגרופה D וראש שירותי הביטחון של המשטר הראשי לביטחון הרייך. על פי המכתב, האוקראינים, שלא כמו הרומנים, אינם מורכבים מ"תערובת של בני לאומים שונים", וכן שאִלה, למרות העוני המחפיר שלהם, מצטיירים באור חיובי בהרבה כבעלי ברית.⁹³ הצירות הגרמנית גילתה עד כמה הייתה הלאומנות האוקראינית מושרשת גם בצ'רנוביץ, כשבאמצע ספטמבר 1941, בתזכיר שהגיע לידיה, הדגישה הנציגות המחוזית של ארגון האוקראינים הלאומנים בגלוי את הלכידות הבלתי ניתנת לפילוג של בוקובינה ובסרביה. היא גם קבעה שגליציה היא ארץ הולדתה-מחדש של הלאומיות האוקראינית. מסיבה זו תייג המסמך את ההחלטות הגרמניות בנוגע לשטחים כ"אי־צדק גדול" וכ"מכה קשה". בה

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: [Erklaerung des] Rotislaw Husar vom 2.2.1942, מצוטט כך בטקסט. 90

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: [Uebersetzung] Gouvernement der Bukowina, No. 22 [Schreiben Calotescus an Schellhorn] vom 22.11.1941, מצוטט. 91

.BA (Berlin), R 58/215, EM 40 vom 1.8.1941 92

Daniel Jonah Goldhagen, *The "Humanist" as a Mass Murderer: The Mind and the Deeds of SS General Otto Ohlendorf* (עבודת גמר לקראת תואר ראשון, הרוורד, 1982), עמ' 93-94, בהתייחס למכתב בלא תאריך מאת אולנדורף לאשתו, שנכתב במהלך תפקידו כמפקד האינזצגרופון. למרבה הצער, מקורות מעניינים ויוצאי דופן כאלה עדיין אינם זמינים בלא הגבלות, אף שהיו יכולים לקדם את הדיון במחקרים על המבצעים. 93

בעת רצו האוקראינים לכרות ברית נשק עם גרמניה – על חשבון רומניה – כדי להיאבק באויב המשותף, דהיינו הרוסים והפולנים.⁹⁴ כשההצעות האמורות נגזזו בלי להניב תוצאות, קבעו האוקראינים בבוקובינה עמדה חדשה לעניין הרייך, שמשמעותה הייתה התרחקות מפורשת. על פי מידע שהגיע מן הרומנים – שבגין האינטרסים המנוגדים של כל הצדדים יש להתייחס אליו בזהירות – שקל ארגון האוקראינים הלאומנים אפילו, לנוכח התקדמות המלחמה, להתייצב לצדה של בריטניה הגדולה, מתוך כוונה להקים מחדש מדינה אוקראינית.⁹⁵

בשעה שהצד הרומני רדף בלא רחם את קבוצת הלאום האוקראינית, הציגה עצמה האדמיניסטרציה הרומנית – לפחות על פי ההערכה של הקונסוליה הגרמנית – כפרוֹ-יהודית. בניגוד ל"כוונה הראשונית", היו הרומנים מוכנים לויתורים כלפי "היהודים האוסטרים" הוותיקים בבוקובינה; בדרך זו קיוו לשוב ולהניע את גלגלי הכלכלה ב"צ'רנובין שהייתה פעם עיר משגשגת", והידרדרה בגין השלטון הסובייטי. הן הקונסוליה והן הצירות לא העלו הצעות נגד; הכותב הגרמני אמנם הודה ש"האמצעים שתוכננו לפי מצב העניינים היו בינתיים האפשרות היחידה להציל את השטחים העשירים לשעבר, ביחוד את העיר צ'רנובין, מקריסה מוחלטת".⁹⁶

דעתה הרשמית של הקונסוליה – בדומה לדעת ה־SD – הייתה שהפעילות של הרומנים נגד היהודים לוקה בחסר, אך הקונסוליה נאלצה להביא בחשבון את הצרכים הכלכליים. לכן אמנם בוצעו ההוצאות להורג "באופן ענייני, על פי שיקולים משפטיים נקיים", אך "עם זאת, על פי דרישות דחופות של המשרדים הרומניים, היה צריך לוותר על כמה הוצאות להורג, אף על פי שהיה מדובר בגורמים שבלא ספק היו ראויים לגור דין מוות". עם זאת, הודו הגרמנים ש"הקומוניסטים המרכזיים ואלה שמושכים בחוטים" ברחו זה מכבר. יתר על כן, הם גם הודו בכך שיהודים – בעיקר אנשים יחידים עשירים ומהגרים בעלי דרכונים גרמניים מן הרייך – נפלו גם הם קרבנות לגירוש בשלב הסובייטיזציה. אפילו זונדרקומנדו b10 הופתע מאוד מן "האופי המרכזי אירופי" של יהודי צ'רנובין; ה"מומחים" שלו חשבו שהם יהיו "יהודי מזרח אירופה טיפוסיים". הקונסוליה, לעומת זאת, לא הייתה מופתעת. בכחינה ביקורתית היה אפשר אפילו לחשוב שניסתה לנהוג בהגינות מה באנשים האלה – "אזרחים אוסטרים ותיקים", קצינים ברובם, שיכלו

94 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: צ'רנובין, 11.9.1941, אל השגרירות של הרייך הגרמני הגדול בבוקרשט, תזכיר, הציטוטים משם.

לפי התוכן סביר שהתזכיר הוא של משרד B של ארגון האוקראינים הלאומנים. תזכיר אחר של הארגון, המנסה להוכיח את זכויות הקניין הראשוניות, הוכנס אף הוא לתיקים. ראו שם: ארגון האוקראינים הלאומנים, מיום 15.9.1941 "האוקראינים, תושבי בוקובינה מימים־ימימה". אפשר להעלות השערות באשר לשאלה אם וליאבין, כהיסטוריון, שמר או עודד תזכירים כאלה במסגרת עבודתו ב־SD בצ'רנובין. PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: Deutsche Gesandtschaft vom 28.1.1942, — S — Ukraine (Makchin) בקהל כלשהו בבוקובינה.

96 PAAA, Konsulat Czernowitz. file 6/4. Allgemien. Rassenfrage, Juden 1936-1942: Deutsches Konsulat, G.J. No. 46 vom 28.7.1941, Betrifft: Judenfrage in Nordbessarabien und der Nordbukowina [ohne Unterschrift], כל הציטוטים משם.

אפילו להציג "אותות הצטיינות מן המלחמה" - כתזכורת לממלכה שהייתה ואיננה עוד, ממלכתו של הקיסר פרנץ יוזף. על כל פנים, האפוליטיות של היהודים הללו, שלרוב "לא היה ידוע עליהם שום דבר שלילי", הודגשה בדות. את הפורעים אין לחפש כאן - קבע הדוח - יש לחפשם ב"חוגי האינטליגנציה חסרת השורשים".⁹⁷

בסוף יולי 1941, עם ההכנות להתקדמות הצבא, עזב זונדרקומנדו b10 את צ'רנוביץ. האוקראינים, שנהו קודם לכן אחר קשר עם היחידה של פרשטר, פנו כעת בענייניהם אל מפקדת הצבא שנתורה בעיר.⁹⁸ וליאבץ לא הצטרף אל הזונדרקומנדו b10. בתחילת ספטמבר 1941 התנתק מן הקומנדו, והשתכן במפקדה המקומית הנזכרת לעיל. כאחד מראשי התומכים בקו הפרו־אוקראיני ניסה כעת איש הזונדרקומנדו b10 להשתמש בצניורות הדיפלומטיים כדי להתסיס נגד גופי המנהל ויחידות המשטרה הרומניים. קונקרטי, התלונן וליאבץ בקונסוליה הגרמנית על כך ש"ארגונים רומניים בכפרים" אינם מכבדים את תעודות המגן שמנפיק ה־SD לאנשי אמונו האוקראינים, ומסר שהם פשוט קורעים אותן וכי יש לראות בתופעה זו עלבון. כדוגמה קיצונית במיוחד העלה וליאבץ את המקרה של פרופסור מהדיניוק (Mehediniuk) מסדגורה (Sadagura), שמשפחתו נעצרה באמתלה שהפרופסור הוא קומוניסט, שעה שלמעשה פעל בשירות ה־SD בלבמברג. הפנייה של וליאבץ נשאה פרי. הקונסוליה קיבלה עליה את הטיפול בעניין והתלוננה אצל מפקד משטרת צ'רנוביץ, ד"ר לופו; זה האחרון הורה להעביר שוטר רומני בדרגת רב־סרן למקום אחר, כעונש, כיוון שלא הבין את "המשמעות של שיתוף הפעולה הגרמני־רומני".⁹⁹ כך הפעילו, המלומד ממינכן והקומנדו, דיפלומטים כדי להיפטור ממתנגד למדיניותם כלפי האוקראינים. ימים אחדים לאחר מכן נפגש וליאבץ עם שלהורן, וחש עצמו מחויב להדגיש באוזניו בן שיחו ש"התעמולה האנטי־גרמנית בעיר הולכת וגוברת". הוא הבטיח לשלהורן לברר מי אחראי לכך;¹⁰⁰ על פי מצב הדברים, מלכתחילה באו בחשבון כמעט אך ורק רומנים, ולא אוקראינים.¹⁰¹

97 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 6/4, Allgemein, Rassenfrage, Juden 1936-1942: Aufzeichnung vom 26.7.1941 [ohne Unterschrift], כל הציטוטים משם.

על מעדמם המיוחד של "יהודים אוסטריים" בצ'רנוביץ, שקיבלו את האזרחות הגרמנית אחרי "סיפוח אוסטריה", ראו שם: Deutsches Konsulat, G.J. No. 54 vom 28.8.1941, An die Deutsche Gesandtschaft Betrifft: Behandlung der Juden deutscher Staatsangehörigkeit

98 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: Deutsches Konsulat, Pol 3 No. 5 vom 6.12.1941, auf den Erlass vom 24.v.M, שבו מדווח שלהורן בדיעבד על היחסים בין הגרמנים לאוקראינים בצ'רנוביץ.

99 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: Aufzeichnung vom 8.9.1941 הציטוט משם. עד לאותו זמן נמצאה הקונסוליה ביאסי, ולפיכך הניחה לוֹוֹיאבֶּץ לנצל אותה לצרכיו, בלי שתכיר מקרוב את השטח.

100 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 1/3, Deutschfeindliche Taetigkeit: Aufzeichnung [Schellhorns] vom 15.8.1941

101 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 1/3, Deutschfeindliche Taetigkeit: Deutsches Konsulat G.J. No. 2, An die Deutsche Gesandtschaft vom 25.1.1942, auf anderweitige Weisung

בנספת הופיעו - למעט כמה פולנים וארמני אחד - רק רומנים. אלה כללו אישים רבי השפעה,

וליאבץ הרחיק לכת במעשיו, ועורר עליו את זעם מתנגדיו. לפי הניתוח של הקונסוליה, היה זה בעיקר שירות הביטחון הרומני, הסיגורנטה (Siguranta) של צ'רנוב'ץ, שהתסיס נגד הפעילות הקונספירטיבית של הלשכה האוקראינית במפקדה המקומית הגרמנית, שבה הרי שכן גם וליאבץ.¹⁰² הסיודור הזה החל לצרום לרומנים; אפילו הקונסוליה נאלצה להודות מאוחר יותר שאיש ה־SD וליאבץ, וכן המפקד המקומי סרן רייזנשטיין (Reisenstein), לא נהגו בתבונה רבה בשבועות הקודמים. מאבק הכוחות הפנימי בארגון האוקראינים הלאומנים, בין ה"מלניקיסטים לבנדריסטים", אפשר לרומנים להגביר את פעילותם. כל אחד משני המחנות ניסה להשפיע על הרשויות הגרמניות בצ'רנוב'ץ להתייצב לצדו. בתוך כך נזנח לאנחות האופי הקונספירטיבי של שיתוף הפעולה, ושני המחנות בלטו שוב ושוב בציבור כמי שעלולים למוטט את השלטון. במצב זה היה קל יותר לסיגורנטה לחשוף את הלשכה האוקראינית במפקדה המקומית כמוקד של הסתה אנטי־רומנית, ולהגיש תלונות שחייבו את הצד הגרמני להגיב:

בעקבות זאת פורקה הלשכה האוקראינית במפקדה המקומית הגרמנית; מקרב ארבעת המנהלים של הלשכה נלקחו שניים - בנדק (Bendak) וקינזירסקי (Kinziarski) - לשמש מתרגמים במפקדה המקומית, וונסטוניאק (Nastuniak) נשלח בתפקיד זה לקונסוליה הגרמנית. העניינים הגיעו אז גם לידי עימותים קשים בין המנהיגים האוקראינים לנציגים של הרייך, סרן רייזנשטיין (מפקד המפקדה המקומית) וד"ר וליאבץ (מה־SD), שתשומת לבם הוסבה, ככל הנראה, לפעילות ההתרנית של הבנדריסטים, ואשר הביעו בתקיפות באוזני ההנהגה הצ'רנוביצית את מורת רוחם מן התעמולה האירדנטית. הם הדגישו שהאוקראינים, שלא צייתו לפקודות של נציגי הרייך, הזיקו בכך לאינטרסים של הרייך ולהקמתה של מדינה אוקראינית.

כדי למנוע קרע מוחלט עם ארגון האוקראינים הלאומנים, פינתה הקונסוליה הגרמנית להנהגה האוקראינית חדר אצלה, במקום החדר שהוקצה לה במפקדה המקומית, כדי להגן על "עבודתה מפני המבט הציבורי" של הרומנים.¹⁰³ בשל כך, באמצע נובמבר 1941 הפכה עמדתו של וליאבץ לבלתי נסבלת, משום ששמו הפך מילה נרדפת למדיניות האוקראינית של ה־SD. הצירות בבוקרשט הרחיקה

רב־סרן מרינסקו (Marinescu) (השליש של קלוטסקו [Calotescu]), פרופסור פוולסקו (Pavlescu) (מנהל משרד הרומניזציה), פרופסור בן (Badan) (מנהל הספרייה האוניברסיטאית) וקומיסר סצ'ליאנו (Sachleano) (פונקציונר של שירות הביטחון הרומני של צ'רנוב'ץ). אין ללמוד מן התיק אם סיפקו וליאבץ או המשרד הראשי לביטחון הרייך מידע בעל חשיבות להכנת הרשימה. מן הכיוון הפוליטי, עם זאת, תאמה הרשימה את עמדת ה־SD.

102 וליאבץ התגורר בחדר 37 במפקדה המקומית בצ'רנוב'ץ.

103 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: G.J. No. 48/42 vom 17.8.1942, Betrifft: Berichterstattung der Czernowitzer Siguranta mit einer Anlage; ibid.: [Bericht] G.J. No. 48/III/42 vom 11.9.1942, In Anchluss an den Bericht vom 17.v.M. G.J. 48/42

לכת עד כדי דרישה שהנהגת הס"ס כולה לא תתערב עוד "בשאלות הנוגעות למדיניות הפנים הרומנית".¹⁰⁴ תת-מוכיר המדינה במשרד החוץ הגרמני, לותר (Luther), שלח עקב כך לברר אצל שלנברג האם זה הולם שווליאבץ יפעל בצ'רנוביץ על דעת עצמו, ודרש לבדוק את העניין. הבדיקה נמשכה זמן רב, ככל הנראה משום שבמהלכה תושאלו אישים רבים, ובהם גם אוהלנדורף.¹⁰⁵ ואף על פי כן אי-אפשר שלא להתרשם ששלנברג, שהכיר היטב את וליאבץ, רצה לגרור את העניין. בשעה שבברלין בדקו, הולידה פעילותו של וליאבץ בצ'רנוביץ עילה לתלונות נוספות מצד הרומנים. באיגרת מ-22 בנובמבר תיאר הגנרל קורנליו קלוטסקו (Calotescu) בדקדקנות את שיתוף הפעולה של זונדרקומנדו 10b עם ארגון האוקראינים הלאומנים, מהלך שבשורה תחתונה לא היה בעיניו אלא מתקפה על ריבונות המדינה הרומנית. לדעת קלוטסקו, הכוח המניע מאחורי פעילות אנטי-רומנית זו היה פריץ וליאבץ, שהוא אף חשב אותו בטעות ל"ראש הס"ס הגרמני" בצ'רנוביץ.¹⁰⁶ הקונסול הכללי שלהורן השתדל למזער את הנזק, גם אם מעשית עשה מעט כדי לפעול נגד וליאבץ וקונרד ציהה (Ziehe), שגם נגדו היו תלונות. בבואו להצדיק את עצמו, טען שלהורן כי לא מתקבל על הדעת "שה-SD תמך בתנועות [, שמטרותיהן עמדו בניגוד לאינטרסים הלגיטימיים של המדינה הרומנית". עם זאת, הוא הודה בה בעת שבזמן האמור נעדר, ולכן לא היה ביכולתו לשפוט את הדברים מראייה אישית, שהיא "הדרך היחידה הבטוחה לקבוע חוות דעת".¹⁰⁷

וליאבץ, ידיד האוקראינים, עורר כנראה את חשדו העמוק של מושל בוקובינה, וזה ביקש שיחה נוספת עם שלהורן, שנושאה היה אישיותו של ההיסטוריון. הקונסוליה, לעומת זאת, לא הייתה מעודכנת במעלליו של מלומד הס"ס, ולא יכלה אלא לרשום לפניה בפרוטוקול בתימהון את טענות הרומנים כפי שהציגן המושל:

וליאבץ היה בזמנו בקשר עם יהודי ששמו מלצר (Melzer), שהציג עצמו בפני וליאבץ כרומני, וה-SD השתמש בו לביצוע משימות שונות. בין השאר הגיע גם למחנה סקורני (Secureni)¹⁰⁸ והוציא משם מספר מסוים של יהודים. בנסיעותיו

104 PAAA, Inland II g 93: Telegramm des Gesandten Killinger No. 3742 vom 14.11.1941 an das Auswaertige Amt

105 PAAA, Inland II g 93: D II 2248g Schnellbrief Luthers vom 17.11.1941
וליאבץ (Valjavec) מופיע שם בטעות כ-"Watzlawek". כיוון שלא הגיעה תשובה מן ה-SD, ב-12.3.1941 וביקש לותר להציג לפניו שוב את מהלך הדברים.

106 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: [Uebersetzung] Gouvernement der Bukowina, No. 22 [Schreiben Calotescus an Schellhorn] vom 22.11.1941

107 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: Deutsches Konsulat, J. No. 18 vom 29.11.1941, איגרת התשובה של שלהורן.

108 השו"כאן: Matatias Carp, *Cartea Neagra.Facte si documente* (Bukarest, 1946). כאן שני מסמכים מאוגוסט 1941 שבהם שואלת הנהלת מחנה סקורני את המטה הרומני, איך זה שאיינוצקומנדו 10b דורש "בלי לפרט סיבות, מסירה של 22 יהודים" מן המחנה. שם גם האיגרת של מחלקה II של המטה הרומני, שהוונדרקומנדו 10b צריך להציג את הסיבות המדויקות לדרישה שלו. תשובתו של הוונדרקומנדו 10b לא הגיעה. ראו: p. 180 der

השונות בשליחות ה־SD התעסק מלצר גם בהברחת זהב, אבל נתפס על ידי הוֹנְדֵרמֶרִיה הרומנית. הוא נמסר לשיפוט בידי ה־SD. אדון אחד מן ה־SD, שהגיע מבוקרשט לצ'רנובין, הודיע כמה ימים לאחר מכן לגנרל [קלוטסקו] שמלצר נורה למוות. עם זאת נקבע הד־משמעית שלא כך קרה, ולמעשה נשלח מלצר על ידי ה־SD לגליציה.¹⁰⁹

שלנברג השיב על ההאשמות שנדונו בברלין רק בפברואר 1942, כש"עושה הצרות" כבר מזמן לא היה בשטח. הוא ניסה להפריך את הטענות נגד וליאבין בטענה שזה האחרון אפילו הוזמן לבוקרשט על ידי מיהאי אנטונסקו, סגן ראש הממשלה הרומני, כדי שיוכל להעניק לַנְזוֹף את ההכרה המגיעה לו על העבודה שעשה ב"צ'רנובין". די בכך להוכיח כי היא זה "לחלוטין בלתי מתקבל על הדעת שהצד הרומני יעלה את הטענות האמורות".¹¹⁰ תת־שר החוץ הגרמני מרתין לוותר לא היה מוכן לבלוע את הצפרדע בקלות כה רבה; הוא לא הסתפק בשיפוט האישי של שלנברג, ודרש הערכה רשמית של המשרד הראשי לביטחון הרייך באמצעות היידריך.¹¹¹ בסופו של דבר לא היה אפשר לקבל הערכה כזו, כי לשם כך נדרש "תשאול ישיר נוסף של סגן ראש הממשלה אנטונסקו". כדי שלא להחריף עוד – באמצעות התגרות כזו באנטונסקו – את היחסים המתוחים ממילא עם רומניה, התעלמו בתחילת אפריל 1942 מן העניין, "כל שכן שהממשלה הרומנית לא חזרה עוד אל העניין הנדון".¹¹² וליאבין עצמו יצא מכל הפרשה בלא פגע, ולמעשה ההפך הוא הנכון – עד מהרה הטיל עליו המשרד הראשי לביטחון הרייך משימה אחרת, הפעם לא בשירות החוץ. עם שובו לגרמניה¹¹³ נזקק שטוידלה בדצמבר 1941 שוב ושוב לעזרתו.

.Aktenzaelung, bzw. p. 69 des Manuskriptes

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 6/4, Allgemein. Rassenfrage, Juden 1936-1942: Aufzeichnung 109 vom 13.12.1941 [ohne Unterschrift — aus dem Kontext ist zu entnehmen, das es wahrscheinlich Schellhorn war] כל הציטוטים משם.

PAAA Inland II g 93: Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD, VI E AZ: 80236/42 (g) 110 vom 4.2.1942, An das Auswaertige Amt, Betr.: SS-Untersturmfoehrer Prof. Dr. Valjavec (nicht Watzlawek), הציטוט משם.

PAAA, Inland II g 93: Schreiben des Legationssekretaers Dr. Neuwirth — im Auftrag Luthers 111 — an Picot vom 30.3.1942

PAAA, Inland II g 93: Vortragsnotiz Luthers vom 2.4.1942 zur Vorlage bei dem Herrn 112 Reichsaussenminister ueber den Herrn Staatssekretaer את ריבנטרופ בעניין זה. הציטוט משם.

Karl Heinz Roth, "Hedrichs Professor. Historiographie des 'Volkstum' und der 113 Massenvernichtungen. Der Fall Hans Joachim Beyer", in: *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918-1945* (hg. von Peter Schroettler, Frankfurt am Main, 1997), pp. 262-342, esp. p. 270

ביוגרפיה ביקורתית של נסטור (Nestor) המתמודדת עם ההיסטוריה של דרום אירופה, ובייחוד עם מעשיו של וליאבין ברייך השלישי, ראתה אור באחרונה. ראו: Michael Fahlbusch, "Im Dienst des Deutschtums in Suedeuropa: Im Dienst des Deutschtums in Suedeuropa: Ethnopolitische Berater als Tathelfer fuer Verbrechen gegen die Menschlichkeit", in: *Suedostforschung im*

ראש הדסק היה עסוק בהקמת מרכז מידע דרום-מזרח [אירופה] רחב היקף במשרד VII של המשרד הראשי לביטחון הרייך. דבר זה הצריך הערכה של כל החומר המצטבר, והכנת "כרטסות של אישים, של ארגונים ושל עניינים". את הספרות המקצועית הנחוצה היה אמור וליאבץ, שהבטיח "את תמיכתו מרחיקת הלכת מבחינה זו", להעמיד לרשות הפרויקט מן המכון שלו.¹¹⁴

הסכסוך בין הסי"ס להנהגה הרומנית לא הסתיים באי-נעימות דיפלומטית מתמשכת. וליאבץ היה עסוק בפעילות אחרת בברלין, והרומנים בצ'רנוביץ הכבידו מאמצע דצמבר 1941 ואילך את לחצם על הנציגות הדיפלומטית הגרמנית. לופו, המפכ"ל (Generalinspektor) של בוקובינה, פגש באותה עת את הקונסול הכללי והבהיר לו, באורח ידידותי אך חד-משמעי, שכעת צריך לחסל גם את פעילותם של האוקראינים במפקדה המקומית הגרמנית. גנרל קלוטסקו הוזמן - כך מסר - לבוקרשט ורצה אפוא להסדיר עניין זה לפני פגישתו עם מרשל אנטונסקו. שלהורן פנה מיד למפקדה המקומית הגרמנית וביקש שתיעתר לתביעה של הרומנים. ממלא מקום המפקד המקומי, ד"ר פלשל (Pleschel) ו"המנהיג האוקראיני בנדֶאָנו (Bendeano)", אישרו את ה"בקשה", והאמינו כי עצרו בכך את ההסלמה. לופו וגם קלוטסקו עצמו הבטיחו כי לאוקראינים לא יאונה כל רע אם התנהלותם תהיה התנהלות מתוך נאמנות לממשל הרומני.¹¹⁵ ההצלחה עודדה את רצונו של הצד הרומני לסגור חשבון עם היריב, והוא פעל למצות את האסטרטגיה שלו עד תום. כוחות הביטחון הרומניים בצ'רנוביץ רצו לעצור, בתוך כך, דווקא את אותם אוקראינים "שסייעו בזמנו ל-SD". בעקבות המעצרים באו חקירות קשות, כדי להשיג הוכחות שארגון האוקראינים הלאומנים "שיתף פעולה עם ה-SD" ולהאשים פעם נוספת את המנגנון של הימלר באינטריגות קונספירטיביות "נגד הרומנים". המיעוט הפולני, לעומת זאת, נהנה "מיחס אוהד מצד הרשויות הרומניות", שרצו לחזק את נוכחותו בציבור באורח מופגן, כמשקל נגד לנוכחות של האוקראינים.¹¹⁶ בסופו של דבר התרסק ארגון הסיוע של זונדרקומנדו 10b בצ'רנוביץ לגמרי, כלומר היה נתון לפיקוחה של הסיגורנטה.

Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen (hg. Mathias Beer and Gerhard Seewann, Muenchen, 2004), pp. 175-214, esp. pp. 203-214

114 לטווח ביניים תכננו כמו כן לשלב, כלומר להעסיק, שני מדענים, בשעה ששני סטודנטים פולקסדויטשה כבר ימיינו את החומר על קרואטיה ועל הונגריה. את עיבוד החומר על רומניה שמר שטוידלה לעצמו: - Arbeitsplanung - : BSU, FV 2/72, PA, vol. 9/2, Ord. 1: VII B 6 vom 17.12.1941, Betr.: Arbeitsplanung - : Suedosteuropa, הצייטוט משם. שמות שני הסטודנטים הפולקסדויטשה היו קופניץ (Kopenitz) ושוייסגוט (Schweissgut).

115 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4. Ukraine und Rumaenien: [Konsulat Czernowitz] G.J. No. 2/1 vom 15.12.1941. An die deutsche Gesandtschaft Bukarest. In der Anlage die Aufzeichnung vom 13.12.1941 ueber die verschiedenen Verhandlungen seit dem Vorstelligwerden des Dr. Lupu am 11.12.1941

116 PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: Deutsches Konsulat, G.J. No. 4 vom 7.2.1942, An die Deutsche Gesandtschaft, Auf den Erlass vom 28.v.M. S. Ukraine - הצייטוט משם.

נוסף על כך, כבר בקיץ 1941 התעוררה התנגדות לבואם של גולים אוקראינים לצ'רנובין, ובחורף 1941/42 הוחרפו האמצעים נגדם. ראש שירות הביטחון הרומני, ויקטור פופסקו (Popescu), ראה בכניסתם של הגולים האלה ניסיון של ארגון האוקראינים הלאומנים לחזור – בסיוע גרמני שהתבטא במתן תעודות מסע או תעודות זהות צבאיות גרמניות חוקיות – לבוקובינה, דבר שהיה בדעתו למנוע.¹¹⁷ מנגד גורשו פליטי מלחמה אוקראינים וכן מהגרים אוקראינים שהשתקעו בבוקובינה וישבו בה מאז שנת המהפכה 1918, אל מעבר לגבול רומניה.¹¹⁸ הצד הגרמני היה מעוניין, לעומת זאת, למנוע מן האנשים הללו לעבור את הגבול, כדי לסכל את התחזקותה של התנועה האוקראינית הלאומנית באזור ההשפעה שלו;¹¹⁹ לפיכך היו האוקראינים נתונים לפיקוח מלא הן של רומניה והן של גרמניה באזורי השליטה שלהן.

בשעה שבפברואר 1942 כבר פתרו הרומנים במידה רבה את "הבעיה האוקראינית" שלהם, התנהלה במקביל בברלין "ועידה בשאלה האוקראינית". שלהורן סבר שהאוקראינים לחצו – על סמך תזכיר שעורך הדין אוקטביאן סקלט (Scalat) הגיש לקונסוליה הגרמנית בתחילת הכיבוש – לקיים משאל עם, במטרה לנתק את בוקובינה מן המדינה הרומנית ולספחה לגנרלגוברנמן. בעקבות הוועידה בברלין, נפגשו המנהיגים המחוזיים של ארגון האוקראינים הלאומנים בצ'רנובין, "כדי לגבש עמדה בעניין הזה". נציגי בנדרה הצביעו בעד משאל עם מדי, "שיש לכפותו כנראה באמצעות התקוממות", ולעומתם רצו המלניקיסטים ב"הכנה שקטה" לקראת ביצוע הדרישה המשותפת. אלא שהתכניות הללו של הארגון הגיעו לידיעתן של רשויות הצבא והרשויות האזרחיות הרומניות – ודאי באמצעות "בוגדים בהנהגה האוקראינית". אלה נקטו "אמצעים נמרצים שהניבו התפכחות קשה בקרב האוקראינים".

בה בעת התרחש בצד הגרמני מפנה של מאה שמונים מעלות. אנשי הקשר הגרמנים "התרחקו אז מן האוקראינים" והחליטו "לחדול מן התמיכה המוצהרת באוקראינים, שהייתה עד אז לרעת המדינה הרומנית". כשנוסף על כך קיבלה ההנהגה האוקראינית הקורסת¹²⁰ בבוקובינה גם את הידיעה כי נכשלו מאמצים דומים של גליציה להשיג

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: [Deutsches Konsulat] 117
Aufzeichnung vom 21.2.1942. Aus Rumaenischer Sicht, ibid.: No. 56417 S vom 19.12.1941,
Generaldirektion der Polizei, Gebietsinspektorat der Polizei, Sicherheitsdienst

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: Deutsches Konsulat G.J. No. 118
.59 vom 8.10.1941, An das Auswaertige Amt, Betrifft: Rueckkehr deportierte Ukrainer

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: Auswaertiges Amt, No. Pol 119
V 4960 vom 19.12.1941, Betr.: Rueck-bezw. Umsiedlung von Ukrainern nach dem deutschen
Machtbereich. ibid. Deutsches Konsulat, D.R. 5 No. 3/42 vom 24.7.1942, An die Chestura de
.Politie in Czernowitz

120 עם מנהיגי האוקראינים – בלי שיהיה אפשר לשייכם לבנדרה או למלניק – נמנים האנשים האלה:
לופשנסקי (Lupaschanski), גולוטלה (Golotele), בנדק (Bendak), צ'ירילוב (Chirilow), הוצר
(Huzar) והוסטיוק (Hostiuk). במקומות אחרים נזכרים גם סטסיוק (Stasiuk) ו"ד"ר טרקו (Tarko). יש
לציין כי הקשרים בין האוקראינים בבוקובינה לגליציה התקיימו – לפחות חלקית – באמצעות רשויות
הצבא הגרמני והיילים יהודים.

עצמאות, חל פילוג סופי בין המלניקיסטים לתומכי בנדרה בצ'רנוביץ. הראשונים הורו לציית להוראות הגרמנים, ואילו תומכי בנדרה אחזו בנשקם "מוכן ומזומן לרגע ההכרעה"¹²¹. הביטחון העצמי שהפגינה המדינה הרומנית במגעיה עם הדיפלומטים הגרמנים ניכר בהודעה ששלח קלוטסקו אל הקונסוליה ב־16 ביולי 1942, ולפיה "נאסר על האוקראינים מבסרביה ומבוקובינה לפנות מעתה והלאה בכל עניין שהוא" אל הרשויות הגרמניות. שלהורן קיבל עליו את הדין, בוודאי מאחר שידע שמאחורי האיגרת הזאת עומד אנטונסקו עצמו.¹²² מכאן ואילך לא הייתה עוד לקונסוליה כמעט כל אפשרות לפעול בתחום הפוליטי.

בתחום "מדיניות היהודים" ממילא לא היה לקונסוליה מה לומר. שלהורן אמנם דיווח בסוף יוני 1941 כמה פעמים על פוגרום יאסי שנמשך כמה ימים,¹²³ אך לא הייתה לו כל השפעה לא על הצבא הגרמני וגם לא על המשרדים הרומניים. עם זאת, תמיד ידע היטב מה קורה, ואפילו קיבל תצלומים שנושאים היה רכבות מוות. על פי חישוביו העריך את מספר האנשים שנהרגו בעיר בכ־3,000-4,000 יהודים, וקבע שמספר קרבנות הגירוש היה 4423; עם זאת, הוא ידע היטב שסימני השאלה רבים מכדי שיוכל לקבוע מספר מדויק.¹²⁴ מן הרשימות שלו עולה שאנשי צבא ומשטרה רומנים, אך גם חיילים גרמנים (כך, למשל, אלה שהשתייכו ליחידות הכפֶּבֶת) נשאו באחריות המלאה לרצח היהודים.

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: [Bericht] G.J. No. 48/II/42 121
vom 11.9.1942, in Anschluss an den Bericht vom 17.v.M. G.J. 48/42
כל הציטוטים משם.

Frank Golczewski, "Die Kollaboration: של ארגון האוקראינים הלאומנים ראו גם: in der Ukraine", in: *Kooperation und Verbrechen. Formen der "Kollaboration" im östlichen Europa* (hg. von Christoph Dieckmann et al., Göttingen, 2003), pp. 164-167

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: Gouvernatul Provinciei 122
Bucovina, Secretariul General, Serviciul Coordonarii Activitatii Directoraelor si Controlui, No. 7467/1942 vom 16.7.1942, an das Consul General al Germaniei [mit deutscher Uebersetzung
Weiterhin, ibid.: Deutsches Konsulat G.J. No. 30/42; ציטוט משם; ohne Kopf des Dokuments]
vom 14.7.1942, An die Deutsche Gesandtschaft, Auf den Erlass vom 27. Mai d.J
נמסר שהקונסוליה הייתה פעילה בכמה מקרים למרות ה"פקודה" של קלוטסקו - כך על פי בקשתו של
ולדימיר זלוזייעקי (Wladimir Zaluziecki).

Jean Ancel, "The Jassy-Syndrome", in: *Roman Jewish Studies I*, vol. 1 (1987) זה: 123
pp. 33-49 und Heft 2, pp. 35-52; Radu Ioanid, *Holocaust in Romania. The Destruction of Jews
and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944* (Chicago, 2000), pp. 63-90; Alex Mihai
Stoenescu, *Armata, Maresalul si Evereii, Cazurile Dorohoi, Bucuresti, Iasi, Odessa* (Bukarest,
1998), pp. 243-282
עמ' 140-145.

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 6/4, Allgemeines, 124
Rassenfragen, Juden 1936-1942: Nachschubstab z.b.V., Kommandeur vom 11.7.1941, An den
Generalkonsul des deutschen Reich
התצלומים המקוריים נשארו ב"תיקים הסודיים" של המטה,
שם, רשימה [של שלהורן] ב־7.7.1941. ראוי לציין כמה מספרים המופיעים בסוף המסמך, ומציגים את
החישובים של מספר הקרבנות, שם: 4/2, Politische Lage 1931-1943: Deutsches Konsulat, G.J.
No. 42 vom 9.7.1941, Betrifft: Ereignisse in Jassy vom 26.VI.-3. VII.d.J.

אשר לרדיפת היהודים תושבי צ'רנובין, נראה היה כי למרות ניסוחים דרסטיים פה ושם, לא לחצה הקונסוליה להחמיר את הדיכוי. בסתיו 1941 התברר עד מהרה מה רבה חשיבותם של יהודי צ'רנובין לחידוש חיי הכלכלה. העדיפות שניתנה לצרכים הכלכליים מיתנה את מדיניות הגירוש והרצח. שלהורן ניסה, כפי שכבר צוין לעיל, להגן על המשפחות היהודיות הוותיקות ועל יחידים בעלי אזרחות גרמנית מפני הנורא מכול.¹²⁵ גם מומחים יהודים שעבדו בחברות גרמניות היו אמורים להיות מוגנים מכל אמצעים מרחיקי לכת נגדם, כל עוד לא נמצאו להם מחליפים "אריים"¹²⁶ – דבר שלא היה בר ביצוע. בתוך כך עלה הרעיון שעובדים מקצועיים יהודים יכשירו בעצמם את הדור הבא, שהמדינה תספק לשם כך.¹²⁷ את הפקודה "לפנות" "לגמרי" את "יהדות צ'רנובין" לאחר ריכוזה בגטו, קיבל קלוטסקו בתחילה מבוקרשט. התכנית הייתה להוציא מן הכלל הזה רק חמש מאות אנשים, ושללהורן מחה על כך נמרצות באוזני ס"ס קרל פפלאומר (Pflaumer), היועץ הגרמני לענייני מנהל במשרד הפנים הרומני.¹²⁸ בעקבות גל הגירוש, שעל ביצועו הורה אנטונסקו בסתיו 1941, החל ריכוזם של יהודי צ'רנובין – כחמישים אלף נפש – בגטו; רק המשרדים הרומניים השתתפו בביצוע פקודות הגירוש. מצד שני היו רומנים, בעיקר ראש העיר של צ'רנובין טראיאן פופוביצי (Popovici), שהצליחו למנוע את גירושם של עשרים אלף איש.¹²⁹ את המשך מהלך העניינים לא קבע אפוא משרד גרמני כלשהו, ובוודאי לא הקונסוליה. גם בביקור הקצר של שטוקרט (Stuckart) וגלובקה (Globke), שניהם מראשי משרד הפנים הגרמני,

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 6/4, Allgemein. Rassenfrage, Juden 1936-1942: Deutsches 125
 Konsulat, G.J. No. 54 vom 28.8.1941, An die Deutsche Gesandtschaft, Betrifft
 ביהודים בעלי אזרחות גרמנית ראו דבריו: "אי-אפשר להציב את היהודים האוסטרלים הוותיקים האלה
 באותו מעמד כמו יהודי המזרח הרגילים. הם לא ויתרו על אזרחותם הגרמנית גם בזמנים שבהם היא
 הייתה כרוכה בלא כל ספק בפגיעה אישית בהם. כפי שגיליתי, יש ביניהם כמה קציני מילואים מן הצבא
 האוסטרי הישן, רבים מהם כאלה שנפצעו ורבים שמתחזקים באותן מלחמה, גם גרמניים. ההתנהלות
 שלהם, כפי שכבר צוין לעיל, לא סיפקה מעולם שום עילה לתלונה כלשהי..."

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/2, Politische Lage 1931-1943: Deutsche Gesandtschaft 126
 Bukarest, Berater Abteilung vom 17.10.1941, An Herrn Gesandten von Killinger d.d.H.d.
 Herrn Staatsminister Pflaumer [im Original Plauer], Bericht ueber die Lage in der Bukowina,
 Berichterstatter Buergermeister Ellgering. ibid.: file 6/4, Allgemein. Rassenfrage, Juden 1936-
 1942: Deutsches Konsulat G.J. No. 22/42 = 24 vom 17.4.1942, An die Deutsche Gesandtschaft,
 .Betrifft: Judenfrage in Czernowitz, Wirtschaftliche Lage

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/2, Politische Lage 1931-1943: Memorandum [von 127
 .Schellhorn?] vom 16.10.1941

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/2, Politische Lage 1931-1943: Aufzeichnung 128
 [Berichterstattung] vom 15.10.1941. ibid. Aufzeichnung [Ergebnisprotokoll ueber das
 Gespraech mit Calotescu] vom 15.10.1941. ibid. Aufzeichnung [Ergebnisprotokoll ueber das
 .Gespraech mit Pflaumer und Ellgering] vom 15.10.1941

Hugo Gold, *Geschichte der Juden*, נדפס בתוך: Traian Popovici, "Mein Bekenntnis" 129
 Hausleitner, *Die ;der Bukowina* vol II (hg. von Hugo Gold, Tel Aviv, 1962), pp. 62-70
 .399-394 עמ' *Rumaenisierung*

בצ'רנוביץ', בחודש מארס 1942, יש לראות ביקור ייצוגי, נטול כל מטרה פוליטית.¹³⁰ לשלהורן לא נותר בדרך כלל אלא לדוות על חידוש הגירושים למזרה ביוני 1942¹³¹ ולתעד את תפיסת הרכוש היהודי.¹³² בהקשר זה יש להביא בחשבון שהצירות הגרמנית גילתה מאז מאי 1942 עניין רב ב"המשך מהלך העניינים, כלומר בארגון ובביצוע" של "גירוש היהודים", וציפתה לדיווחים רבים יותר מצד הקונסוליה.¹³³ הפעילות המוגברת הזאת של הצירות הייתה קשורה, כך נראה, לפעילות של ה"יועץ לענייני יהודים" שלה ("Judenberater"), ס"ס גוסטב ריכטר (Richter). במארס 1942 הגיש זה לציר פון קילינגר (von Killinger) רשימה של יהודים שגורשו מבוקובינה, מבסרביה ומדורוהוי (Dorohoi), ולפיה נשלחו לטרנסניסטריה כ-30,000 אנשים מצ'רנוביץ'. במאי 1942 ציין גם שבעיר נשאר 19,400 יהודים.¹³⁴ בקיץ 1942, כשעצירת הגירוש בוטלה והרכבות שבו לחצות

- PAAA, Deutsche Gesandtschaft Bukarest A.I.I, file Auskuenfte und Berichte des Konsulats 130
Czernowitz 1926-1943 (vol. 3): Deutsches Konsulat Czernowitz G. No. 15/42 vom 25.3.1942.
An das Auswaertige Amt, Betr. Besuch des Staatssekretäers Dr. Stuckart in Czernowitz. BA
(Ludwigsburg), 502 AR-Z 16/61, vol. 5 Aussage Dr. Hans Globke vom 9.7.1968, pp. 792-793
.BA (Ludwigsburg), Verschiedenes vol. 301j 52: Uebersetzung von: Carp, *Cortea*, pp. 233-248 131
PAAA, Konsulat Czernowitz, file 6/4, Allgemein. Rassenfrage, Juden 1936-1942: Aufzeichnung 132
vom 2.6.1942 [Czernowitz betreffend]; *ibid.*, Aufzeichnung vom 5.6.1941 [Radautz und
Cimpulung betreffend]; *ibid.*, Aufzeichnung vom 17.6.1942 [zu den Umtauschquoten des
Geldes evakuierter Juden]; *ibid.*, Aufzeichnung vom 16.6.1942 [zu Czernowitzer Ereignissen];
ibid., Deutsches Konsulat G.J. No. 33/42, An die Deutsche Gesandtschaft vom 16.6.1942,
Betrifft: Judendeportierungen; *ibid.*, Aufzeichnung vom 3.7.1942 [Czernowitz betreffend];
ibid., Deutsches Konsulat G.J. No. 22/24/III, An die Deutsche Gesandtschaft vom 6.7.1942,
Betrifft: Judendeportierungen; *ibid.*, Deutsches Konsulat G.J. No. 22/42/II=24/42, An die
Deutsche Gesandtschaft vom 4.6.1942, Auf dem Erlass Abteilung Berater vom 4.5.1942; *ibid.*,
Deutsches Konsulat, G.J. No. 46 vom 28.7.1942, An die Deutsche Gesandtschaft, Betrifft:
Judenfrage in Nordbessarabien und der Bukowina; *ibid.*, Aufzeichnung vom 13.8.1942
[Czernowitz Betreffend]. רישומים נוספים נוגעים לגורלותיהם של אנשים יהודים.
- PAAA, Konsulat Czernowitz, file 6/4, Allgemein. Rassenfrage, Juden 1936-1942: Deutsche 133
Gesandtschaft, Abteilung Berater vom 4.5.1942, An das Deutsche Konsulat Czernowitz, Betr.
Deportation von Juden aus Czernowitz nach Transnisterien, הצטוט משם.
- Berater fuer Judenfragen vom 21.3.1942, An SA-Obergruppenfuehrer von Killinger, Betr.: 134
Zahl der nach Transnisterien deportierten Juden, maschinenschriftlich vervielfaeltigt in:
Dokumentensammlung der URO (United Restitution Organization) zur Vernichtung der Juden
in Rumaenien, bearbeitet von Kurt May, vol. 4. Frankfurt/M 1960, pp. 564-566. Berater fuer
Judenfragen vom 5.5.1942, Aktenvermerk, Betr. Juden in Czernowitz, maschinenschriftlich
vervielfaeltigt, *ibid.*, pp. 567
- רדיפת הצוענים - שלרוב הייתה שוורה בהכחדת היהודים וכך גם הגירוש - לא מילאה תפקיד
בצ'רנוביץ' במאי 1942, כי בתאריך היעד, 25.5.1942, לא נתפסו צוענים, הן נוודים והן תושבי קבע.
Inspectoratul General Jandarmeriei, Serviciul Jandarmeriei. Sectia a III-a [ohne Datum, ראוי:
vom September 1942], Nota privitoare la evacuarea tiganilor nomazi [mit dazugehoeriger
:נרפס בתוך; Auflistung der Zigeuner-Erfassung in rumaenischen Verwaltungsgebieten]

את הגבול, סבר ריכטר שמתפקידו לאכוף את גירושם של כל היהודים הרומנים, כלומר גם את יהודי הרגט (Regat – הנסיכויות מולדובה וולכיה, הגרעין ההיסטורי של רומניה, המתרגמת).¹³⁵

נוסף על כך הוטל על המשרד הראשי לביטחון הרייך לשלב את הטרנספורטים הרומניים בתכנית הכללית של "הפתרון הסופי", ובכך לעצור את מדיניות היהודים הנחושה של הרומנים. כיוון שהמשרד קיבל עליו בכך לתאם את כל הטרנספורטים למזרח, ורצה להשיג גם גישה ישירה ליהודים הרומנים – שבמקום לטרנסניסטריה היו עתידים להילקח כעת לתאי הגזים של בלוז'ן (Belzec)¹³⁶ – היה מרכז הדיונים בבוקרשט. גורלם של תושביה היהודים של צ'רנובויץ לא היה תלוי עוד במקבלי החלטות מקומיים, אלא בתוצאות הדיונים בין הרייך לרומניה.

באוגוסט 1942 – שלב מתקפת הקיץ של הגרמנים שהביאה עמה כיבוש של שטחים נוספים במזרח – אותת הצד הרומני שהוא מוכן להיעתר לבקשות של הצד הגרמני. אמיל פון רינטלן (von Rintelen) הודיע ב־19 באוגוסט 1942 ללוותר, שעל פי דעת ההנהגה הרומנית, החל ב־10 בספטמבר הטרנספורטים יכולים לצאת למחוז לובלין; יהודים "המסוגלים לעבודה" יישלחו לעבודת כפייה והאחרים יקבלו "טיפול מיוחד" (Sonderbehandlung). כדי לבצע במהירות את "טיהור רומניה מיהודים", נסע באותה עת רדו לקה (Lecca) (יועץ מומחה לממשלה הרומנית בענייני יהודים) לברלין כדי לדון עם משרד החוץ והמשרד הראשי לביטחון הרייך בפרטים האחרונים. איש מקרב הפקידים רמי הדרג האחראים לנושא לא התפנה לפגוש את לקה, חוץ מאייכמן, שעמו קיים פגישה קצרה. היועץ המומחה חזר למולדתו כועס, מבזזה וכלי כל הישגים. גרמניה החמיצה הזדמנות להטות את מדיניות היהודים הרומנית בכיוון הרצוי לה.¹³⁷

Minoritati Etnoculturale. Marturi Documentare. Tiganii din Romania (1919-1944) (hg. von Lucian Nastasa und Andreas Varga, Cluj, 2001), pp. 316-319

בכל בוקובינה היו רשומים 320 צוענים.

.BA (Ludwigsburg), 502 AR-Z 16/61, vol. 1, Aussage Gustav Richter vom 27.2.1957, p. 107 135
לפי זה נקבעה לריכטר פגישה עם אנטונסקו ביולי 1942, שבעקבותיה היה אמור להתחיל הגירוש של 25,000 יהודים מארד (Arad) ומטמשואר (Temeschwar).

Peter Longrich, *Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung* (Muenchen und Zuerich, 1998), pp. 522-523

.BA (Ludwigsburg), Verschiedenes vol. 301j 52: Uebersetzung von Carp, *Cartea*, pp. 240-241 136
לפי מקור זה, בספטמבר 1942 תכנן הצד הגרמני לרכז את כל היהודים מאזור אד'ז'וד (Adjud) ולהובילם למחנה ההשמדה בלוז'ן בטרנספורטים שיכילו 2000 איש כל אחד, וייצאו מדי יומיים.

,Nuernberger Dokument NG-3985: No. 954, Telegramm Rintelens vom 19.8.1942 an Luther ADAP, 137
הציטוט משם, *Aufzeichnung des Unterstaatssekraeters Luther vom 17.8.1942*, בתוך: Serie E, vol. 3, pp. 337-338. Schreiben des Gesandten von Killinger vom 28.8.1942 ans 141 Js 92131/76 Urteil des LG Frankenthal gegen 423-422 עמ' שם, *Auswaertige Amt* 247-242 עמ' 247-242, *Ioanid, Holocaust*; Gustav Richter vom 11.1.1982 p. 21

לפי האיגרת נפגש לקה מאוחר יותר (לאחר שדיבר במשרד הראשי לביטחון הרייך עם קלטנברונר

היועץ לענייני יהודים ריכטר המשיך לנסות - כך בשיחה ב־22 באוקטובר 1942 - לשכנע את סגן ראש הממשלה הרומני, מיהאי אנטונסקו, בנחיצותו של הגירוש, ולשווא. אנטונסקו טען כי גירוש היהודים בשנת 1941 בידי משרדים גרמניים אל מעבר לפוג נעצר בלחץ הצבא הגרמני. הוא אינו מבין - כך אמר - מדוע משתנה כעת העמדה הגרמנית, והצביע על "סתירה" בעמדה הגרמנית. בכך הבהיר מיהאי אנטונסקו לכן שיחו כי הצד הגרמני הוא אשר ניהל במשך חודשים מדיניות יהודים לא מתואמת, ולכן תבע כעת שינוי כיוון. רומניה סירבה להירתם לעניין, ודבקה בעמדתה, בלי לפגוע בתוך כך פגיעה קשה בצד הגרמני.¹³⁸

יכולת ההתנהלות העצמאית של הרומנים באה לידי ביטוי ברגע המשבר הצבאי בסטלינגרד, בסוף שנת 1942 ותחילת 1943,¹³⁹ ובמקביל לקונפליקט הדיפלומטי שפרץ עקב בריחתו של הוריה סימה מן המעצר הגרמני.¹⁴⁰ בעלת הברית הקטנה לא האמינה עוד בניצחון הסופי של ההנהגה הגרמנית הצבאית במזרח, ואם לא די בכך, חשבה גם שהימלר מתכוון לבצע חילופי משטר בבוקרשט, ולנצל לשם כך את "משמר הברזל". היחסים, אף שלא נותקו לגמרי, התקררו במפגיע;¹⁴¹ לפיכך הובילה הנהגת המדינה אט־אט שינוי במדיניות הבין־לאומית שלה. ההשפעה הגרמנית בבוקובינה הייתה גם היא נטולת חשיבות. שלהורן הורד לדרגת ממלא מקום שגריר וניטלה ממנו יכולת הביצוע. מכוח מוסר כפול כלשהו, ותוך טשטוש מדיניות הדיכוי שלהם עצמם בטרנסניסטריה, סערו הרוחות בקרב חוגים רומניים בגין ה"שיטות" של הגרמנים שישמו בגנרלגוברנמן, "בייחוד בסניאטיין (Sniatyn) ובקולומיאה (Kolomea) כפתרון לשאלת היהודים"; התנהגותם של הגרמנים במחוזות האמורים אילצה אפילו חוגים אוהדי גרמניה לשקול מחדש את עמדתם, והועלתה אף האפשרות של שלום נפרד.¹⁴² לכך היתוספה העובדה שגם היחסים הכלכליים לא היו במיטבם. בשעה שההנהגה הרומנית שינתה כיוון - מטעמי מדיניות חוץ - במדיניות הכחדת היהודים שלה, התחזק ב־1943 מאבקה בארגון האוקראינים הלאומנים, שחיפש מצדו את קרבתה של גרמניה. במאבקם למגר את האופוזיציה הלאומית עצרו בבוקובינה גופי ביטחון רומנים באפריל 1943 בלבד

(Kaltenbrunner) ועם היועץ המומחה פרידריך זור (Suhr) עם הימלר בוויילה בוואנוה, כדי להבהיר שוב את העניין.

Schreiben des Gesandten von Killinger an das Auswaertige Amt vom 26.11.1942 mit einem undatierten Bericht [nach dem 22.10.1942 verfasst] des Beraters fuer Judenangelegenheiten als ADAP, Serie E, vol. 4, pp. 410-411. BA (Ludwigsburg), 502 AR-Z 16/61, נדפס בתוך: Anlage vol. 7 Aussagen Gustav Richter vom 15.7.1969, p. 1258

Juergen Foerster, *Stalingrad, Risse im Buendnis 1942/43* (Freiburg, 1975) 139
Der Dienstkalender Heinrich Himmlers 1941/42 (hg. von Peter Witte et al., Hamburg, 1999), p. 140
 Heinen, *Die Legion*; עמ' 460-461.

Ion Gheorghe, *Rumaeniens*: מנקודת הראות של מי שהיה שותף, השגריר האחרון של רומניה בברלין; 141
Weg zum Satellitenstaat (Heidelberg, 1952), pp. 283-289, 325-329

,PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/1, Politik Allg. 1926-1942: Aufzeichnung vom 17.12.1942 142
 הזיטוט משם.

כ־1,000 אוקראינים שנחשדו ב"מעשי עוינות נגד המדינה"¹⁴³. הרייך מצדו נשען יותר ויותר על האוקראינים, בעיקר בנושא הגיוס של גברים כשירים לשירות צבאי בארגונים של הס"ס, ובתוך כך הוקמה אפילו דיוויזיית ס"ס אוקראינית, "גליציה" שמה.¹⁴⁴ היחס לרומניה, שהחלה לסחור ביהודיה למען רווח באמצעות הטלת מסים, למשל, אך לא מסרה אותם לידי מומחי ההגירה של המשרד הראשי לביטחון הרייך, הלך והצטנן.¹⁴⁵ הודות למדיניות החדשה של רומניה הוסר האיום שריחף מעל ראשיהם של שארית יהודי צ'רנובויץ. גם למושל החדש של בוקובינה, גנרל קורנליו דרגלינה (Dragalina), היה חלק בכך, משום שתחת שלטונו התרופפה אחיזת השליטה המלאה ביהודי העיר.¹⁴⁶ אלא שרומניה נותרה מקושרת לרייך הגרמני זמן רב מכדי שיהיה בכוחה לבצע שינוי כיוון פוליטי מכריע, בין לקראת "הסכמה" (Entente) ביים התיכון, או לעבר מעצמות המערב.¹⁴⁷ לאחר נפילתו של אנטונסקו נאלצה לחבור לטוב ולרע לברית המועצות, ולצאת כעת למלחמה נגד מי שהייתה קודם בעלת בריתה. עם ההשתלטות הסובייטית המחודשת התיר הטרור של הדיקטטורה הסובייטית את הברית הנפשעת בין רומניה לגרמניה. מי שחיו באזור בשקט יחסי בשנות המשבר, בעיקר רומנים ופולנים, עזבו כעת את בוקובינה. עם זאת נמלטו משם גם אנשים שכבר נחשפו קודם לכן במידה רבה לרדיפות ולדיכוי, ולא רצו לסבול עוד עם שובה של המעצמה הסובייטית. הצד הסובייטי עודד את ההגירה, ששירתה את האוקראיניזציה של צפון בוקובינה ואת שילובה החלק באיחוד הרפובליקות הסוציאליסטיות הסובייטיות.¹⁴⁸

PAAA, Konsulat Czernowitz, file 4/4, Ukraine und Rumaenien: [Konsulat Czernowitz] 143
Aufzeichnung vom 9.4.1943

144 Golczewski, *Die Kollaboration*, עמ' 177-180.

ראו שם גם על בטליון בוקובינה של OUN-M, שהוקם כבר בקיץ 1941. בדיוק ארגונים כאלה של נושאי נשק הם אשר עוררו את השדמ של הרומנים, וסיפקו טיעונים נוספים בעד מאבק חסר פשרות בלאומנים האוקראינים. על המעורבות של היחידה הזאת – בהם מלקיניסטים רבים מצפון בוקובינה שלהם חב הבטליון את שמו – בטבח באבי יאר (Babi Yar) ראו: Karel C. Berkhoff, *Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule* (Cambridge, London, 2004), pp. 52, 68
No. 6353, Telegramm des Gesandten in Bukarest vom 12.12.1942 an das Auswaertige Amt, 145
ADAP, Serie E, vol. 4, pp. 492-493; Martin Broszat, "Das Dritte Reich und bspx rumaenische Judenpolitik", in: *Gutachten des Instituts fuer Zeitgeschichte* (Muenchen, 1958), pp. 102-183, esp. pp. 169-170; Alexandre Safran, "Den Flammen entrissen". *Die Juedische Gemeinde in Rumaenien 1939-1947. Erinnerungen* (Tuebingen and Basel, 1996), p. 80

146 Broszat, *Reich*, עמ' 170.

147 Hillgruber, *Hitler*, עמ' 171-173, 183.

148 Oleksandr Masan, "Czernowitz als regionales Zentrum", in: *Czernowitz* (hg. von Harald Heppner), pp. 145-166, esp. pp. 151-153

בעת ששינתה כך את פניה במסגרת הגבולות החדשים באירופה של המלחמה הקרה, הפכה צ'רנוביץ באורח רומנטי למוקד הגעגועים של תושביה לשעבר.¹⁴⁹ ניתן לומר כי החיפוש הזה בנבכי הזיכרון האישי אחר "גן העדן האבוד" נמשך עד היום, ונוגע גם לעמקי נשמתם של הדורות הבאים.¹⁵⁰

149 "Czernowitz is gewen an alte jidische Schtot..." *Ueberlebende Berichten* (hg. von der Heinrich-Boell-Stiftung, Berlin, 1999); Emauel Michael Freiherr von Kapri, *Buchenland. Ein oesterreichisches Kronland verschiedener Voelkergruppen* (Stuttgart, 1983)

150 תורמת לכך בראש ובראשונה הקבלה המתחדשת של ספרות יהודית, באמצעות הוצאה מחודשת לאור של טקסטים שאין להשיגם עוד, הרצאות, תערוכות וגם סרטים. ראו כאן בעיקר סרטים של פולקר קפ (Volker Koepp): "Dieses Jahr in Czernowitz" ובאחרונה "Herr Zwilling und Frau Zuckermann" יותר ויותר טיולים לצ'רנוביץ מוצעים כעת, ומדריכי תיירות ישנים נדפסים מחדש ומוצעים למכירה בשוק הספרים. ראו: *Illustrierter Fuehrer durch die Bukowina von Hermann Mittlemann — Czernowitz 1907/1908* (neu hg. von Helmut Kusdat, Wien, 2002); Martin Pollack, *Galizien. Eine Reise durch die verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina* (Frankfurt am Main, Leipzig, 2001)

